

“Wie zal ons scheiden van de liefde van Christus?”

Over de representatie van homoseksualiteit in protestantse romans

Bacheloreindwerkstuk

Nederlandse taal en cultuur

NE3V19006

Universiteit Utrecht

Jorieke van der Wal

5648939

Blok 1, November 2019

Eerste lezer: Dr. Saskia Pieterse

Tweede lezer: dhr. Rik Spanjers

Titel: Dorrepaal, T. *Praat er maar niet over*. Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2018. P. 160.

Samenvatting

In de protestantse literatuur wordt geschreven over homoseksualiteit. Ook in protestantse kerken wordt nagedacht over dit thema. Per protestantse stroming verschilt het hoe er over dit thema gedacht wordt. Uit eerder onderzoek is gebleken dat er vier strategieën zijn hoe homoseksuelen in de kerk met hun seksuele en religieuze identiteit kunnen omgaan. In dit onderzoek wordt gekeken naar vijf romans die gaan over een homoseksueel hoofdpersonage: *De glazen schelp* (2000), *Jij* (2010), *Sub Rosa* (2012), *Praat er maar niet over* (2018) en *Door jou ben ik mij* (2019). Deze vijf romans zijn in een kerkstroming geplaatst. Voor verdere close-reading zijn hieruit twee romans geselecteerd: *Sub Rosa* en *Praat er maar niet over*. In deze twee romans wordt gekeken naar de representatie van homoseksualiteit. Gekeken wordt naar de rol van de kerkelijke achtergrond, naar de fase van het identiteitsconflict volgens Rodriguez en Ouellette en naar de verhouding van de romans tot het 'ontvoogdingsnarratief' zoals gedefinieerd in het onderzoek van Batteau. Hierbij worden de vertelstructuur, de strategieën en de cultuurtekst binnen de roman onderzocht. In *Sub Rosa*, waarin een personage een roman schrijft over een ander personage, blijkt het ontvoogdingsnarratief een rol te spelen in hoe het ene personage gerepresenteerd wordt door het andere personage. De roman laat zien dat er ook een ander verhaal is dan die van het ontvoogdingsnarratief. In *Praat er maar niet over* blijkt het plot het ontvoogdingsnarratief te bevatten en speelt ook het ontvoogdingsnarratief een rol in de tweestrijd die het hoofdpersonage ervaart. Deze roman laat de innerlijke strijd zien met het ontvoogdingsnarratief en biedt ook een ander verhaal. Gebleken is dat niet zozeer de kerkstroming een rol speelt in de representatie van homoseksualiteit als wel de tijd waarin de roman zich afspeelt. Zo is te zien dat in *Sub Rosa*, dat zich later afspeelt dan *Praat er maar niet over*, het innerlijke probleem zich minder naar binnen toe keert dan in *Praat er maar niet over*.

Inhoud

1. Inleiding	5
1.1 Corpus	5
1.2 Onderzoeksvraag	6
1.3 Begrippen verantwoording	7
2. Theoretisch en methodisch kader	8
2.1 Opbouw van het hoofdstuk	8
2.1 Stand van zaken	8
2.3 Kerkstromingen	9
2.4. Identiteitsstrategieën	11
2.5 Cultuurtekst	12
2.6 Methode: verhaalanalyse	13
3. Indeling van de romans	15
4. Sub Rosa (2012)	17
4.1 Vertelstructuur	17
4.2 Strategie	20
4.3 Cultuurtekst	22
5. Praat er maar niet over (2018)	24
5.1 Vertelstructuur	24
5.2 Strategie	24
5.3 Cultuurtekst	27
6. Conclusie	29
Bibliografie	32
Bijlagen	36
Bijlage 1: Afbeelding Kerkstromingen	36
Bijlage 2: Positie romans in protestants landschap	38
1.1 De glazen schelp (2000)	38
1.2 Jij (2010)	39
1.3 Sub Rosa (2012)	40
1.4 Praat er maar niet over (2018)	41
1.5 Door jou ben ik mij (2019)	42

1. Inleiding

Sinds de opkomst van de homobeweging in de jaren zestig is homotolerantie een thema in Nederland. Jaarlijks wordt er de Canal Pride in Amsterdam georganiseerd en ook in andere steden wordt er Pride gevierd. Toch is deze acceptatie niet overal in Nederland vanzelfsprekend. In 2019 werd Nederland opgeschrikt door een verklaring vanuit Nashville die getekend werd door verschillende dominees en religieuze leiders uit christelijke kerken en organisaties. Met deze verklaring zetten zij zich af tegen de groeiende acceptatie van homoseksualiteit binnen christelijke kerken. Er kwamen echter veel reacties op deze verklaring, die duidelijk maken dat er ook binnen de christelijke wereld verschillend gedacht wordt over homoseksualiteit. De ene stroming staat homohuwelijken toe, waar in andere stromingen geloofd wordt dat homoseksualiteit een zonde is (NOS, z.p.).

De discussie over religie en homoseksualiteit wordt niet alleen gevoerd binnen de kerk, er wordt ook protestantse literatuur geschreven waarin homoseksuelen een rol spelen. Op dit moment is er nog geen bestaand onderzoek waarin gekeken wordt hoe de relatie tussen protestantisme en homoseksualiteit gerepresenteerd wordt binnen deze protestantse literatuur. Daarom zal ik in dit eindwerkstuk deze kwestie centraal stellen.

1.1 Corpus

Voor het onderzoek zijn vijf recente protestantse boeken geselecteerd waarin homoseksualiteit een grote rol speelt. In deze boeken zijn de hoofdpersonages homoseksueel en soms zijn er andere homoseksuele personages aanwezig.

Abbema, H. van. *Door jou ben ik mij*. Utrecht: KokBoekencentrum, 2019

Andere, M. ter. *Jij*. Zoetermeer: Mozaiek, 2010

Dorrepaal, T. *Praat er maar niet over*. Utrecht: KokBoekencentrum, 2018.

Heg, L. van de. *Sub Rosa*. Barneveld: Plateau, 2012.

Zijlstra, J. *De glazen schelp*. Kampen: Uitgeverij Kok, 2000

Deze boeken zijn geselecteerd omdat er sprake is van een homoseksueel hoofdpersonage als dat deze romans tot de christelijke romantraditie gerekend kunnen worden.

Om te bepalen of een roman protestants is, kan er gekeken worden naar de institutionele context van de roman. Zo zegt de uitgeverij iets over het soort boek. Er zijn uitgevers die zichzelf christelijk noemen en alleen christelijke boeken uitgeven. Bij het selecteren van het materiaal is gekeken naar de uitgeverij. Uitgeverij Kok/KokBoekencentrum zegt zich te richten op mensen “voor

wie geloof, de Bijbel, spiritualiteit en christelijke traditie waardevol zijn” (KokBoekencentrum Uitgevers Utrecht, z.p.). Ook noemen zij zichzelf “marktleider op het gebied van christelijke boeken, tijdschriften en platforms” (KokBoekencentrum Uitgevers Utrecht, z.p.). Uitgeverij Plateau behoort tot uitgeverij Vuurbaak, welke benoemt dat de uitgeverij “is gericht op de opbouw van de lezer die gelooft of geloven wil in de levende God. Het fundament van de uitgeverij ligt in het evangelie van Jezus Christus” (Vuurbaak, z.p.). Bij deze uitgeverijen kan ervan worden uitgegaan dat de romans die zij uitgeven christelijk zijn.

Of een roman daadwerkelijk christelijk is, is voor dit onderzoek bepaald door de theorie van John Mort. In zijn boek *Christian Fiction: a Guide to the Genre* beweert Mort dat christelijke fictie altijd een conflict bevat dat te maken heeft met christelijke principes (Mort, 1).

1.2 Onderzoeksvraag

Ik ben tot de volgende onderzoeksvraag gekomen:

Hoe wordt homoseksualiteit in 21^e-eeuwse Nederlandse protestantse romans gerepresenteerd?

De term ‘protestants’ is een verzamelterm waartoe vele stromingen behoren. Om de onderzoeksvraag te beantwoorden, is het van belang om eerst te kijken naar de stromingen waar het in dit geval om gaat. Hiernaast wil ik de verbeelding van de relatie tussen homoseksualiteit en protestantisme onderzoeken. Daarbij wil ik kijken naar de psychologie van de personages en naar de meer literaire traditie.

Aan de hand van de hoofdvraag heb ik daarom verschillende deelvragen geformuleerd:

- a. Tot welke kerkelijke achtergrond of protestantse demoninatie verhouden de personages en auteurs zich?
- b. In welke fase van het identiteitsconflict volgens Rodriguez en Ouellette bevinden de romans zich?
- c. Hoe verhouden de romans zich tot het ‘ontvoogdingsnarratief’, zoals gedefinieerd in het onderzoek van Batteau?

In hoofdstuk twee zal worden uitgelegd welke onderzoeken er al zijn naar de representatie van homoseksualiteit en zullen relevante theorieën en methodes die ik zal gebruiken nader worden uitgelegd. In hoofdstuk drie zal ik deelvraag a. aan de orde stellen en alle vijf de romans plaatsen in een protestantse stroming.

Voor de beantwoording van deelvraag b. en c. zullen de romans geclose-read moeten worden. In dit eindwerkstuk zijn hiervoor twee romans uitgezocht, namelijk *Sub Rosa* en *Praat er maar niet over*. In hoofdstuk vier zal ik de roman *Sub Rosa* onderzoeken. Eerst zal de vertelstructuur worden geanalyseerd, vervolgens zal worden onderzocht welke strategieën volgens de theorie van Rodriguez en Ouellette er in de roman voorkomen en ten slotte zal worden bekeken welke rol cultuurtekst in de roman speelt. Hierna zal in hoofdstuk vijf ook van de roman *Praat er maar niet over* eerst de vertelstructuur, vervolgens de strategieën en dan de cultuurtekst worden onderzocht. Ten slotte zal ik komen met een conclusie. In de bijlagen is een afbeelding te vinden van de stamboom van de kerkelijke stromingen, namelijk in bijlage één, en een uitgebreider onderzoek naar de kerkelijke stromingen in de romans zoals uitgelegd in hoofdstuk drie, namelijk in bijlage twee.

1.3 Begrippen verantwoording

In dit eindwerkstuk zal ik gebruik maken van de term 'homoseksualiteit'. Hierbij maak ik gebruik van de betekenis van het woord 'homoseksueel' zoals uitgelegd in de Van Dale: "Met seksuele gevoelens voor iemand van hetzelfde geslacht; = homofiel" (Van Dale, z.p.).

2. Theoretisch en methodisch kader

2.1 Opbouw van het hoofdstuk

In dit hoofdstuk zullen de volgende zaken aan bod komen. Ten eerste zal ik het onderzoek bespreken dat er tot dusver gedaan is naar culturele representaties van homoseksualiteit. Vervolgens zal ik de kerkgeschiedenis binnen de protestantse kerk bespreken en de positie van homoseksualiteit in de kerkstromingen. Hierna zal ik uitleggen welke vier strategieën er bestaan om om te gaan met verschillende identiteiten en zal ik de begrippen cultuurtekst en ontvoogdingsnarratief uitleggen. Ten slotte zal ik de methode voor de verhaalanalyse uiteenzetten.

2.1 Stand van zaken

Er is nog niet eerder onderzoek gedaan naar de representatie van homoseksualiteit in specifiek protestant-christelijke literatuur. Wel is er een onderzoekstraditie die kijkt naar de representatie van homoseksualiteit in de seculiere cultuur. Agnes Andeweg deed onderzoek naar homoseksualiteit in hedendaagse literatuur. Ze bestudeerde hierbij niet alleen Nederlandstalige, maar ook Engelstalige romans van het jaar 2001 tot 2011 in vergelijking met romans uit de twintigste eeuw. In haar onderzoek laat ze zien aan de hand van een Books Ngram Viewer dat het aantal Engelstalige boeken over homoseksualiteit minder groot is dan voorheen. Wanneer ze naar een aantal Engelstalige historische romans over homoseksualiteit kijkt, ziet ze dat homoseksualiteit zich binnen de literatuur ontwikkeld heeft tot een literair thema (Andeweg, 2-9).

Leonie Wolterink heeft een scriptie over lesbische vrouwen in de literatuur geschreven. Ze schrijft in haar scriptie *Tegenzang in de biologische tragedie. Vrouwelijke homoseksualiteit in de literatuur* over de manier waarop homoseksuele vrouwen en hun relaties worden gerepresenteerd in de literatuur (Wolterink, 6). Ze onderzoekt drie romans uit verschillende tijden, namelijk: *Eva* van Carry van Bruggen uit 1927, *Twee vrouwen* van Harry Mulisch uit 1975 en *Over de liefde* van Doeschka Meijsing uit 2008. Zij concludeert dat de manier waarop de personages worden weergegeven, verandert door de jaren heen. In *Eva* wordt het innerlijke conflict van het personage op een voor ons stereotype manier weergegeven. In die tijd was dit echter nog geen stereotype. In *Twee vrouwen* worden de personages ook wat betreft het uiterlijk als stereotype neergezet. In *Over de liefde* worden de personages het minst stereotype neergezet. Verder concludeert ze dat in alle drie de romans de gemoedstoestand verband houdt met de geaardheid van de personages en dat er wat betreft spreken over seksualiteit een ontwikkeling heeft plaatsgevonden. Er wordt namelijk in *Eva* alleen in bedekte termen over seksualiteit gesproken, terwijl in de latere romans daar veel opener over gesproken wordt (Wolterink, 66).

Ook is er onderzoek gedaan naar de representatie van homoseksualiteit in televisieseries. Lisann van den Berg schreef haar scriptie over de representatie van homoseksuelen in Amerikaanse sitcoms. Hierbij onderzoekt ze de twee sitcoms *Brooklyn Nine-Nine* en *Unbreakable Kimmy Schmidt* op mate van heteronormativiteit, het soort humor en het fasen van representatie in televisieseries van Clark (Van den Berg, 6). Zij concludeert dat er in de onderzochte sitcoms homoseksuele personages allerlei positieve kenmerken meekrijgen, maar dat ze tegelijkertijd nog wel als stereotype worden neergezet (Van den Berg, 23).

2.3 Kerkstromingen

Om de christelijke romans in te delen in verschillende stromingen, zullen nu de verschillende kerkstromingen in Nederland besproken worden. In zijn boek *De aard, de daad en het Woord* vertelt David Bos dat er tweehonderd jaar geleden vier protestantse stromingen in Nederland waren: de Evangelisch Lutherse Kerk, de Doopsgezinde Broederschap, de Remonstrantse Broederschap en de Nederlands Hervormde kerk (NHK). Toen de Nederlands Hervormde kerk toenadering zocht tot de andere stromingen, zorgde dit voor de Afscheiding in 1834 en de Doleantie in 1886. In die tijd verlieten grote groepen protestanten de NHK en zo ontstonden er nieuwe kerkstromingen. Ook later waren er afscheidingen en zelfs toenaderingen zorgden weer voor nieuwe afscheidingen. Weer anderen bleven binnen een kerkstroming, ook als ze het niet eens waren met de manier hoe het ging in die kerkstroming ging (Bos, 8-9). Hoe dit precies gegaan is en welke kerkstroming uit welke andere kerkstroming ontstaan is, is te zien op de afbeelding in de eerste bijlage.

Uiteindelijk zijn de nu bestaande kerkstromingen die voortkomen uit de NHK in te delen in drie groepen: De CGK, GKV en NGK vormen samen de 'orthodox gereformeerde' kerkgenootschappen. De zeer calvinistische kerkgenootschappen die binnen de NHK zijn gebleven en nu onderdeel zijn van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN), ook wel de 'hervormd gereformeerden' of 'Bonders', vormen samen met de Gereformeerde Gemeenten (GerGem) de 'reformatorischen'. Ten slotte zijn er nog de 'mainline gereformeerden', dit zijn de vroegere Gereformeerde Kerken die nu in de PKN zijn opgenomen (Bos, 8-10).

Samengevat kunnen deze kerkgenootschappen in drie stromingen worden ingedeeld: de 'mainline gereformeerden', de 'orthodox-gereformeerden' en de 'reformatorischen'. Hiernaast zijn er ook nog de Vrijzinnigen en de Evangelischen. De Vrijzinnigen bestaan uit de doopsgezinden, de remonstranten en de Nederlandse Protestantenbond (Bos, 13).

Volgens Bos is vooral de plaats die protestanten hun geloof willen geven hetgeen waardoor de verschillende stromingen van elkaar verschillen. Hij onderscheidt drie oriëntatiepunten of bakens.

Ten eerste de *institutie*, of ook wel: de kerk en haar geloofsleer, ten tweede het gelovig *innerlijk* en ten derde de ongelovige *buitenwereld*. Evangelische protestanten zijn gericht op het gelovig innerlijk en de ongelovige buitenwereld. 'Reformatorischen' en 'orthodox-gereformeerden' zijn gericht op institutie, namelijk de geloofsleer. De 'orthodox-gereformeerden' en vooral de GKV richten zich meer op de buitenwereld, terwijl 'reformatorischen' zich meer richten op het innerlijk. De gerichtheid op deze oriëntatiepunten heeft invloed op de kijk op onder andere homoseksualiteit (Bos, 13-14).

In de gereformeerde kerken was er al vroeg sprake van gesprek over homoseksualiteit. Al in de jaren vijftig werd dit gesprek geopend en in 1979 was er sprake van een synode waarin besloten werd dat homoseksuelen ook aan het avondmaal mochten en ambten mochten bekleden, ook als zij praktiseerden. Ook in de Nederlands Hervormde kerk heeft deze ontwikkeling plaatsgevonden, alleen langzamer dan in de GKN en niet zo vergaand (Bos, 16-18)

Bij de stichting van de PKN werd in 2001 een besluit opgesteld waarin stond dat het goedgekeurd werd om niet-huwelijkse relaties te zegenen (in plaats van ze inzegenen). Dit besluit is één van de redenen geweest voor de kerkscheuring waaruit de Hersteld Hervormde Kerk is ontstaan. Ook evangelischen binnen de PKN protesteerden tegen dit besluit (Bos, 20-21).

Onder orthodox-gereformeerden en de evangelischen kwam het gesprek pas veel later op gang dan bij de mainline gereformeerden (Bos, 22). Bij de orthodox gereformeerden zijn homoseksuele relaties officieel nog niet toegestaan, maar vanaf de jaren negentig lijken er wel dingen te veranderen. De verschillen binnen de orthodox gereformeerden zijn echter groot. Bij de NKG mogen mensen met een homoseksuele relatie aan het avondmaal en mogen ambtsbekleders homo zijn en ook een homoseksuele relatie hebben. Bij de GKV en de CGK is dat niet zo. Wel zijn er in deze kerkgenootschappen tegengeluiden te horen. Zo is binnen de GKV in 2005 besloten de Theologische Universiteit in te schakelen voor verdere bezinning over het onderwerp (Bos, 28-30).

Onder hervormd gereformeerden begon sinds 1990 herbezinning op homoseksualiteit op gang te komen. Bij andere reformatorische stromingen is er weinig herbezinning op homoseksualiteit. Toch pleit hoofdredacteur van het orgaan van de Gereformeerde Gemeenten Ds. G.J. van Aalst voor het erkennen en bespreekbaar maken van homoseksualiteit (Bos, 31).

Bij de evangelischen kan er niet met zekerheid gezegd worden hoe er over homoseksualiteit gedacht wordt, omdat het een categorie is die moeilijk is te bepalen. Bij de Baptisten wordt in de ene kerk homoseksualiteit toegestaan en in de andere niet. Het Leger des Heils houdt zich stil over het onderwerp. In veel pinkstergemeenten wordt homoseksualiteit afgekeurd, anderzijds worden er wel vanuit de pinkstergemeente Evangelische Roze Vieringen georganiseerd (Bos, 35-38).

Er is te zien dat de ontwikkeling onder zogenaamde mainline protestanten, ook wel de PKN, vrij snel ging en dat deze nu ook onder orthodox-gereformeerden en bevindelijk gereformeerden begint plaats te vinden. Bij de orthodox-gereformeerden is deze ontwikkeling al verder dan bij de

bevindelijk gereformeerden. Deze ontwikkeling is echter nog niet klaar. Bos concludeert dat de mate van acceptatie van homoseksualiteit binnen een kerkstroming samenvalt met de mate van gerichtheid op het innerlijk van geloof (Bos, 50- 52).

2.4. Identiteitsstrategieën

Naast het onderzoek naar representatie in culturele objecten, is er ook sociologisch onderzoek gedaan naar het omgaan met identiteit bij homoseksuele christenen. Melissa Houben heeft in haar scriptie *God is niet zo. Een onderzoek naar het Godsbeeld bij homoseksuele christenen* onderzoek gedaan naar het godsbeeld van homoseksuele christenen (Houben, 12). Houben noemt hier de theorie van Scott Thumma. Hij beweert dat er bij christelijke homoseksuelen sprake is van in elk geval twee identiteiten, namelijk een christelijke en een seksuele identiteit. Niet altijd worden deze identiteiten in dezelfde mate omarmd. In dit geval zal er gezocht worden naar een strategie om daarmee om te gaan (Houben, 14).

In hun onderzoek "Gay and Lesbian Christians: Homosexual and Religious Identity Integration in the Members and Participants of a Gay-Positive Church" onderzoeken Eric M. Rodriguez en Suzanne C. Ouellette of er een mogelijke link is tussen de mate van betrokkenheid in twee kerken die positief staan tegenover homo's en de religieuze identiteitsintegratie zoals deze wordt ervaren door de leden en deelnemers van die kerken (Rodriguez en Ouellette, 336). In hun onderzoek halen ze twee studies aan naar de worsteling bij homoseksuelen tussen hun homoseksualiteit en hun religiositeit. Mahaffy deed onderzoek naar lesbiënnes en Thumma naar homoseksuele mannen. Uit deze onderzoeken kwamen vier strategieën naar voren die homoseksuelen kunnen toepassen om om te gaan met het conflict tussen hun homoseksuele en religieuze identiteit (Rodriguez en Ouellette, 334).

De eerste strategie is het afwijzen van de religieuze identiteit. De tweede strategie is het afwijzen van de homoseksuele identiteit. De homoseksueel probeert dan heteroseksueel te worden, vaak door therapieën die worden aangeboden. Ook kan het zijn dat de homoseksueel besluit zich te onthouden van homoseksueel gedrag. De derde strategie is het apart houden van de twee identiteiten. Bij deze strategie houden homoseksuelen hun religieuze leven apart van de homoseksuele delen van hun leven en hiermee gaan ze conflicten uit de weg. De vierde strategie is het integreren van de twee identiteiten. Hierbij worden de twee identiteiten geïntegreerd tot een nieuwe identiteit. Er wordt een nieuwe identiteit gecreëerd: de homoseksuele christen (Rodriguez en Ouellette, 334-335).

2.5 Cultuurtekst

Om de romans te analyseren, zal er gebruik worden gemaakt van bepaalde begrippen. Maaike Meijer behandelt in haar boek *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie* het begrip representatie. Wanneer iets uit de werkelijkheid gerepresenteerd wordt, is dit nooit één op één een afbeelding hiervan. Representatie loopt altijd via conventies en die conventies gaan vaak uit van bepaalde ideeën over hoe er toch al naar een fenomeen gekeken wordt. Er is bovendien altijd iemand die de afbeelding maakt en die persoon vertrekt altijd vanuit die specifieke positie. Hierdoor is representatie nooit helemaal objectief (Meijer, 7).

In verhalen wordt gerepresenteerd. Omdat een representatie nooit objectief is, is een verhaal ook altijd gekleurd door de verteller. Die verteller kan weer andere personages aan het woord laten door hun gedachten of gesprekken weer te geven. Dit is een secundair niveau in de representatie. Het kijken en gezien worden binnen een verhaal wordt ook focalisatie genoemd. De verteller focaliseert en kan anderen laten focaliseren binnen een verhaal. Zij zijn de subjecten in het verhaal die een object zien door een bepaalde bril. Het hangt ervan af door wiens ogen er gefocaliseerd wordt hoe een object gezien wordt binnen een verhaal (Meijer, 11-12).

In een cultuur zijn bepaalde conventies waaraan men zich houdt bij representeren. Gesproken wordt dan van een cultuurtekst. De manier van representeren is dan vanzelfsprekend voor de kijker. Hierbij valt het voor de kijker niet meer op dát er iets gerepresenteerd wordt. Dit komt doordat de manier van representeren aansluit bij bepaalde ideeën die leven in een cultuur. Wanneer er op een manier gerepresenteerd wordt die niet vanzelfsprekend is voor de kijker, is er sprake van deconstructie van een cultuurtekst en wordt de conventie doorbroken (Meijer, 8).

Vooraf relevant voor dit onderzoek is er sprake van cultuurtekst over geloofsafval. In haar scriptie *De seculiere exodus. Over de verhouding tussen de hedendaagse romans* Hoor nu mijn stem (2017) en *Wormen en Engelen* (2017) en *de naoorlogse ontvoogdingsliteratuur* behandelt Nikki Spoelstra de kenmerken van een ontvoogdingsroman. Een ontvoogdingsroman is een roman waarin het hoofdpersoon zich ontworstelt aan zijn verleden waarin religie een rol speelde, zich ontwikkelt en uiteindelijk in het heden afrekent met taboes uit zijn jeugd (Spoelstra, 6). Er is altijd sprake van een overgang van religieus en provinciaal naar stads en seculier. In de ontvoogdingsliteratuur zijn er een aantal tegenstellingen die een rol spelen, zoals de tegenstelling religieus/seculier, stad/platteland en man/vrouw (Spoelstra, 7). Spoelstra noemt ook het onderzoek van Batteau: *Literature and the Performance of Post-Religious Memory in The Netherlands*. Batteau zou stellen dat ontvoogdingsliteratuur ervoor gezorgd heeft dat er een discours is ontstaan van een post-religieuze herinnering. Hierbij is er een beeld ontstaan dat er in Nederland sprake is van een nationaal afscheid

van religie en met name van het orthodoxe christendom (Spoelstra, 9). In deze scriptie zal gesproken worden van het ontvoogdingsnarratief.

2.6 Methode: verhaalanalyse

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van verschillende begrippen uit *Literair Mechaniek* van Erica van Boven en Gillis Dorleijn, zoals vertelsituatie, directe en indirecte rede en focalisatie. Van Boven en Dorleijn onderscheiden in hun boek vier soorten vertelstandpunten van Stanzel. Deze vertelstandpunten zijn: het auctoriale vertelstandpunt, het ik-vertelstandpunt, het personale vertelstandpunt en het afgezwakt auctoriale vertelstandpunt. Deze laatste is een vertelstandpunt dat zich tussen het auctoriale en het personale vertelstandpunt bevindt (Van Boven en Dorleijn, 209).

Bij een auctoriale verteller is er een verteller aanwezig die zelf zegt dat hij het boek geschreven heeft. Vaak is er sprake van zowel een vertelsituatie in de eerste als in de derde persoon (Van Boven en Dorleijn, 212). Omdat een auctoriale verteller boven het verhaal staat, kan hij vooruitwijzen of terugkijken en ingrijpen in het verhaal. Ook kan hij zien wat een personage denkt en voelt. Hij kan commentaar geven en de lezer of een personage toespreken. Soms kan een auctoriale verteller door zijn commentaar als gids optreden. Hierdoor wordt benadrukt dat het om een verzonnen verhaal gaat (Van Boven en Dorleijn, 112-118).

Een ik-verteller verschilt met een auctoriale verteller in dat de ik-verteller het verhaal dat hij vertelt zelf heeft ervaren (Van Boven en Dorleijn, 221). Vaak wordt er vanuit de ik-figuur teruggeblikt op het verleden. In dit geval is er sprake van een belevend ik en een vertellend ik. Het vertellend ik is degene die vertelt over hetgeen het belevend ik beleefd heeft. In dit geval is er sprake van twee tijdsniveaus, want het verhaal wordt verteld nadat de handeling plaatsvond (Van Boven en Dorleijn, 221). Bij de ik-verteller zijn er verschillende vormen waarin het belevend ik en het vertellend ik kunnen optreden. Ten eerste kan het zijn dat het belevend ik de boventoon voert en het vertellend ik nauwelijks ter sprake komt. In dit geval zijn er slechts enkele opmerkingen die het vertellend ik maakt, waardoor deze toch aanwijsbaar is in de tekst. Ten tweede is er de mogelijkheid dat het belevend ik vooral aan het woord is, maar het vertellend ik opmerkingen plaatst in het heden. Ten derde kan het zijn dat er naast het belevend ik ook dingen verteld worden uit de leefwereld van het vertellend ik, uit het heden. Ten vierde is er de versie dat het belevend ik en het vertellend ik lijken samen te vallen. Het lijkt dan alsof de ik-verteller tegelijk dingen vertelt en beleeft (Van Boven en Dorleijn, 222).

Vervolgens is er de personale vertelsituatie. In dit geval lijkt het alsof er geen verteller aanwezig is in het verhaal. Dit heet een niet-gedramatiseerde vertelinstantie. Het gaat hierbij altijd om verhalen in de derde persoon. Doordat het verhaal in de derde persoon geschreven is en de

personages het verhaal niet zelf vertellen, moet er wel een verteller in het verhaal aanwezig zijn (Van Boven en Dorleijn, 226-227).

Genette onderscheidt vertellen van focaliseren (Van Boven en Dorleijn, 234). Soms is het zo dat de verteller ook waarneemt en niet het personage. Er is dan sprake van externe focalisatie. Wanneer er wordt waargenomen door het personage zelf, is er sprake van interne focalisatie (Van Boven en Dorleijn, 234).

Nu en dan wordt er in verhalen het woord afgestaan aan personages. De verteller geeft dan een personage het woord. Dit kan in de vorm zijn van gedachten of dingen die het personage zegt. Dit afstaan van het woord kan op verschillende manieren (Van Boven en Dorleijn, 241). Ten eerste is er de indirecte rede. In deze indirecte rede worden gedachten of gesprekken van personages weergegeven in de woorden van de verteller. Ten tweede is er de directe innerlijke monoloog. Hierbij wordt hetgeen het personage denkt weergegeven als in de directe rede. Er wordt niet in de woorden van de verteller verteld wat het personage denkt, maar in de woorden van het personage zelf. Ten derde is er de indirecte innerlijke monoloog of erlebte rede. Hierbij worden de indirecte rede en de directe innerlijke monoloog met elkaar vermengd door de gedachten van een personage weer te geven, maar in de woorden van de verteller (Van Boven en Dorleijn, 241-244).

3. Indeling van de romans

Aan de hand van de uitgeverij, de auteur en de inhoud van de romans is onderzocht in welke kerkstroming de romans passen. Zo kan besloten worden welke romans nader te onderzoeken. Omdat het voor dit onderzoek van ondergeschikt belang is hoe dit is onderzocht, is besloten de analyse in de bijlagen te plaatsen, namelijk bijlage twee.

Sub Rosa en *Door jou ben ik mij* zijn in de orthodox-gereformeerde stroming geplaatst, *De glazen schelp* in de mainline gereformeerde stroming, *Praat er maar niet over* in de reformatorische stroming en *Jij* binnen zowel de orthodox-gereformeerde stroming als de reformatorische stroming. In *Praat er maar niet over* en *Jij* is het expliciet binnen de roman genoemd in welke kerkstroming de romans passen. Voor de eerste drie romans, *Sub Rosa*, *Door jou ben ik mij* en *De glazen schelp* is het vrij lastig om ze binnen een stroming te passen. Waarschijnlijk is het expres in het midden gelaten zodat er niet slechts één kerk wordt aangesproken.

In tabel 1 is op een rijtje gezet in welke stroming de romans zijn ingedeeld. Het is opvallend dat er niet één roman thuishoort in de evangelische en vrijzinnige stromingen. Ook valt het op dat er zoveel romans passen binnen de orthodox-gereformeerde stroming. Dit zou te maken kunnen hebben met het feit dat er opening is binnen deze stroming tot herbezinning over het onderwerp homoseksualiteit.

Naar aanleiding van dit onderzoek is ervoor gekozen om *Praat er maar niet over* en *Sub Rosa* te close-readen. Deze twee romans zijn elk in een andere kerkstroming geplaatst.

Tabel 1

Romans ingedeeld in Kerkstroming

	Mainline gereformeerd	Orthodox gereformeerd	Reformatorisch	Vrijzinnig	Evangelisch
Sub Rosa		X			
Door jou ben ik mij		X			
De glazen schelp	X				
Praat er maar niet over			X		
Jij		X	X		

4. Sub Rosa (2012)

4.1 Vertelstructuur

In dit hoofdstuk wordt de vertelsituatie van de roman geanalyseerd. Dit wordt gedaan aan de hand van Literair Mechaniek van Erica van Boven en Gillis Dorleijn.

De roman bestaat uit twee delen. Het eerste deel heet *Sub Rosa*. Het tweede deel heet *Coram Deo*. In het eerste deel staat de verhaallijn van Katinka voorop. Katinka werkt voor een seculiere uitgeverij. Ze wil graag een boek schrijven over het onderwerp homoseksualiteit en de kerk. Ze besluit naar de oude kerk van haar beste vriendin en tevens ex-vriendin Marlie te gaan (Van de Heg, 52). Eén meisje, Elke, valt Katinka op in de kerk en ze besluit over haar te schrijven (Van de Heg, 55).

De roman die Katinka schrijft, is deels opgenomen als ingebedde vertelling in deel één. Hoofdpersoon hier is Elvi. Die is verliefd op Fleur, maar dat mag Fleur niet weten (Van de Heg, 123). Op een dag ontmoet Elvi Katinka, de nieuwe leiding van de jeugd in haar kerk. Door gesprekken met Katinka komt Elvi tot de conclusie dat ze uit de kast wil komen (Van de Heg, 132-122) en ze vertelt Fleur en haar Jeugdvereniging dat ze op vrouwen valt (Van de Heg, 140, 150).

Daarnaast is er de verhaallijn van Elke. In het eerste deel zijn de delen over Elke kort, meestal één tot twee pagina's. De delen over Katinka en Elvi zijn langer. In het tweede deel is vooral Elke aan het woord, ontbreekt de verhaallijn over Elvi en zijn de delen over Katinka korter, namelijk één tot drie pagina's. Elke is inderdaad lesbisch en gaat naar een christelijke school en kerk. Hier wordt ze geconfronteerd met de mening van de kerk over homoseksualiteit (Van de Heg, 26-27). Op een dag ontmoet ze Katinka, met wie ze goed kan praten (Van de Heg, 125). Katinka en Elke sluiten vriendschap en door die vriendschap durft Elke te vertellen dat ze lesbisch is. Ze praat met Katinka over haar problemen, maar Katinka lijkt haar niet echt te begrijpen wanneer ze het over haar relatie met God heeft (Van de Heg, 134). Wanneer ze erachter komt dat Katinka haar gebruikt heeft voor haar boek, is ze boos en verdrietig. Het boek van Katinka heeft verschillende gevolgen voor Elke. Zo wordt ze verplicht om uit de kast te komen voor degenen om haar heen en wanneer men ontdekt dat Katinka over Elke schreef, komt ook de dominee op bezoek. Iedereen in de kerk van Elke lijkt een mening te vormen over haar toekomst (Van de Heg, 193-209).

Er is dus sprake van drie verhaallijnen in *Sub Rosa*: die van Katinka, die van Elvi en die van Elke. Bij de verhaallijn van Katinka vertelt een ik-verteller het verhaal en deze ik beleeft alles op het moment zelf. Het vertellend ik en het belevend ik lijken dan samen te vallen. Er wordt verteld in de tegenwoordige tijd.

Soms echter wordt er door Katinka teruggeblikt en is er sprake van een vertellend ik die terugblijkt naar het belevend ik die de gebeurtenis meemaakte. Een voorbeeld hiervan is:

Het was een flop, een grotere mislukking dan de ontplofte Apollo zoveel. De eerste en enige druk ligt vrijwel in z'n geheel in mijn berging te verstoffen. Ik heb al mijn spaargeld eraan uitgegeven toen bekend werd dat alles werd verramsjt. Mijn grote droom viel in duigen (Van de Heg, 24).

Iedere keer wanneer Katinka zich haar verleden herinnert, gaat het over momenten waarop ze zich onzeker lijkt te voelen en ze kan worden afgewezen. Soms wordt ze ook daadwerkelijk afgewezen. Er wordt teruggeblikt naar de tijd dat Katinka haar eerste roman uitgaf en deze werd beschreven door de uitgever (Van de Heg, 24) en naar de tijd dat haar moeder haar afwees (Van de Heg, 32-33). Door middel van gesprekken in de dialogen worden anderen aan het woord gelaten. Hiermee laten anderen weten aan Katinka dat ze het niet eens zijn met hetgeen ze aan het doen is. “‘Tsja.’ Annelies lacht, maar niet vrolijk. ‘Als de kerk er maar negatief van afkomt, verkoopt het wel.’” (Van de Heg, 110). Annelies laat hier zien dat ze het niet eerlijk van Katinka vindt dat ze de kerk zo negatief neerzet.

Ook Marlie, een vriendin en tevens ex-vriendin van Katinka, heeft bedenkingen over haar plan.

Dan vertel ik haar over de ontwikkelingen in mijn relatie met Elke sinds ik haar vertelde dat ik lesbisch ben. ‘Ze vertrouwt me. Nog even en ze is er klaar voor.’

‘Waarom doe je het, Katink?’

Marlie stelt me dezelfde vraag als Annelies, maar Marlie kan ik alles vertellen.

‘Ik denk dat ik haar kan helpen. Ze zit vast daar.’

‘Dus ga jij... wat doen? Haar verhaal op papier zetten zodat de hele wereld weet waar ze mee zit?’

Ik schiet overeind en kijk Marlie aan. ‘Natuurlijk niet! Ik gebruik andere namen, soms zelfs andere situaties, alles blijft anoniem, niemand zal erachter komen.’

‘Hm.’ (Van de Heg, 143).

Marlie laat hier blijken dat ze het niet eens is met de manier waarop Katinka omgaat met de gevoelens van Elke. Door Marlie aan het woord te laten via de dialogen, kan zij een oordeel vellen over de acties van Katinka. Het gevolg hiervan is dat de lezer een negatiever beeld krijgt van Katinka en haar acties.

Wanneer Katinka's boek is uitgegeven, spreekt ook Annelies haar mening uit over hetgeen Katinka Elke heeft aangedaan. Ze zegt dat het boek voor Katinka belangrijker was dan Elke en dat ze

Elke gebruikt heeft. Katinka laat in de directe innerlijke monoloog weten dat ze het niet met Annelies eens is (Van de Heg, 205). Maar de lezer weet dat Elke zich inderdaad gebruikt voelde, doordat de lezer dit van Elke zelf weet uit het hoofdstuk ervoor (Van de Heg, 194).

Katinka's onzekerheid komt tot een uiterste wanneer Elke boos wordt om wat ze gedaan heeft. "Sinds alle commotie begon, zit Elke meer dan ooit in mijn hoofd. Ik besluit dat ik haar nogmaals moet spreken. Uitleggen dat dit niet mijn bedoeling was, dat ik het niet voorzien had, dat ik het terug zou draaien als ik kon" (Van de Heg, 213). Katinka spreekt hier haar spijt uit over wat ze gedaan heeft en laat hiermee zien dat ze niet langer achter haar acties staat. Ook na dat gesprek betuigt ze deze spijt: "Ik had beter moeten weten" (Van de Heg, 216).

Ten slotte vraagt Katinka aan haar beste vriendin Marlie of het niet inderdaad beter is zonder kerk: zouden zij en Marlie dan niet nog een relatie kunnen hebben? Katinka denkt dan in de verleden tijd: "De voortdurende angst om door een verliefde blik of een liefdevol gebaar geweld uit te lokken brak mij. Brak ons" (Van de Heg, 219). Dit laat zien dat Katinka zelf er ook niet van overtuigd is dat je je niets van anderen kunt aantrekken. Juist Katinka heeft zich laten breken door de mening van anderen, waardoor haar relatie niet mogelijk werd. Ook wanneer je zonder religie bent opgegroeid is het dus niet zeker dat homoseksualiteit geaccepteerd wordt door de omgeving.

Katinka, als ongelovige, heeft een bepaald beeld van hoe het moet zijn voor een lesbisch meisje om christelijk te zijn en bij een kerk te zitten. Ze besluit met alle goede bedoelingen om een boek te schrijven. Het boek wordt echter belangrijker dan haar vriendschappelijke relatie met het meisje, Elke, omdat Katinka zelf ook belangen heeft bij het boek. Daarnaast heeft Katinka ook een verkeerd beeld van het leven binnen een kerk. Ze begrijpt de problemen die Elke met haar relatie met God ervaart niet en stippelt hierdoor een andere toekomst uit voor Elvi dan dat Elke zelf zou willen. Tot slot: via *flash-backs* weten we dat Katinka een eigen onverwerkt verleden heeft van afwijzingen. Haar moeder stond niet open tegenover haar lesbische geaardheid, haar eerste roman was een mislukking en haar eerste liefde liep stuk. Door gebruik van de verleden tijd in de verhaallijn van Katinka, door gebruik van de indirecte rede om meningen van anderen te laten zien en door deze verhaallijn naast die van Elke te zetten, wordt de visie van Katinka gepresenteerd als onbetrouwbaar.

Ten tweede is er de verhaallijn over Elvi. Dit is een vertelling die ingebed is in het verhaal van Katinka: het is haar roman. Er is wederom sprake van een ik-verteller. Het verhaal is geschreven in de verleden tijd. De ik-verteller Elvi wordt niet als verteller aan het woord gelaten, maar valt nagenoeg samen met het belevend ik. Katinka beeldt zich in hoe het moet zijn voor een meisje uit een christelijk milieu om lesbisch te zijn en vertelt dat verhaal. Af en toe onderbreekt Katinka het verhaal en geeft ze commentaar op hetgeen ze geschreven heeft (Van de Heg, 65). Uit het latere

commentaar van Elke op dit boek kunnen we opmaken dat het verhaal van Elvi eindigt met het verlaten van de kerk van Elvi: ze zal in de stad gaan wonen en daar in de uitgaansscene duiken. (Van de Heg, 207)

Hiernaast is er de verhaallijn van Elke. In het eerste deel zijn de delen over Elke kort, meestal één tot twee pagina's. De delen over Katinka en Elvi zijn langer. In het tweede deel is vooral Elke aan het woord, ontbreekt de verhaallijn over Elvi en zijn de delen over Katinka korter, namelijk één tot drie pagina's.

In het eerste deel van de roman (Sub Rosa) wordt de suggestie gewekt dat Elke een soort dagboek bijhoudt: boven elk hoofdstukje staat de maand waarin het hoofdstuk zich afspeelt. Er wordt in deze hoofdstukken afgewisseld tussen verleden tijd en tegenwoordige tijd. "Zoals iedere zondag zit ik in de kerk met mama" (Van de Heg, 53). Hier beschrijft het vertellend ik het heden. Het volgende hoofdstuk van Elke wordt echter weer vanuit de verleden tijd geschreven, alsof ze het achteraf vertelt (Van de Heg, 97).

In deel twee verandert dit. Ten eerste wordt de maand niet meer genoemd boven elk hoofdstukje van Elke. Wanneer er geen maand genoemd wordt, wordt er vanuit het nu verteld (Van de Heg, 193). Het belevend ik en vertellend ik vallen dan samen. In deze hoofdstukken wordt verteld hoe Elke het beleeft dat Katinka haar gebruikt heeft voor het boek en welke gevolgen het heeft voor het leven van Elke. Ook geeft Elke in haar verhaallijn commentaar op het boek dat Katinka geschreven heeft, op de verhaallijn van Elvi. Ze zegt erover in de directe innerlijke monoloog: "Wat zou dat gemakkelijk zijn" (Van de Heg, 207). Hiermee geeft ze aan dat ze zich niet herkent in de verhaallijn van Elvi.

4.2 Strategie

Onderstaand bespreek ik de strategieën om met de twee identiteiten om te gaan van Elke en Elvi. Elvi zoekt op internet informatie op over homoseksualiteit. Daar stuit ze op een medische website waarop staat dat het ook kan zijn dat de gevoelens tijdelijk zijn (Van de Heg, 98-99). Aan deze tekst houdt Elvi zich vast. Ze besluit er niet meer over na te denken en naar jongens te kijken. Ze noemt de verliefdheid op haar beste vriendin een bevlieging (Van de Heg, 114-115).

Later probeert Elvi toch haar identiteiten met elkaar te verenigen. Op een dag besluit Elvi Katinka in vertrouwen te nemen. Katinka besluit Elvi over te halen om het anderen te vertellen, om te beginnen met Fleur. Elvi besluit dan toch de laatste avond van de Jeugdvereniging te gebruiken om uit de kast te komen (Van de Heg, 128-133). Hiermee laat ze zien dat ze haar homoseksuele identiteit probeert te integreren met haar religieuze identiteit.

In de verhaallijn van Elke is te lezen dat Elvi zich uiteindelijk los zal maken van de kerk en een relatie krijgt met een meisje (Van de Heg, 207). Uiteindelijk zal Elvi dus haar religieuze identiteit loslaten.

In het eerste deel heeft Elke op een dag les op school over homoseksualiteit en waarom dat niet mag. Elke bedenkt zich dat Roos nooit te weten mag komen dat ze verliefd op haar is (Van de Heg, 27). Ze kan haar homoseksualiteit niet rijmen met haar religieuze identiteit. Aan de ene kant leest ze over dat homoseksualiteit niet mag en aan de andere kant leest ze dat God alles maakte en hetgeen Hij maakte goed was. Dat begrijpt ze niet (Van de Heg, 35). Toch wijst ze de ene of de andere identiteit nog niet af. Dit wijst erop dat ze probeert om haar identiteiten met elkaar te integreren.

Uiteindelijk vindt ze iemand, Katinka, met wie ze over homoseksualiteit kan praten. Samen gaan ze op zoek naar wat de kerk en de Bijbel zeggen over homoseksualiteit (Van de Heg, 125). Haar wil ze uiteindelijk vertellen dat ze lesbisch is (Van de Heg, 125). Wanneer ze dat gedaan heeft en vrijuit kan praten, voelt ze zich veel vrijer en opgeluchter. Ze ontdekt dat het erom gaat dat ze zelf vrede heeft met God en niet of ze met een vrouw mag samenleven of niet. Vanuit een relatie met God wil ze God gehoorzamen en dat lost ze niet op door naar een andere kerk te gaan (Van de Heg, 134-135). Aan de andere kant is ze ook bang voor wat God van haar vraagt (Van de Heg, 157). Ze vraagt zich ook af waarom God haar zo gemaakt heeft (Van de Heg, 181).

In het tweede deel leest Elke het boek van Katinka. Ze leest hoe het afloopt met Elvi, maar haar lijkt de afloop te gemakkelijk (Van de Heg, 207). Volgens de dominee van Elke staat er duidelijk in de Bijbel wat er van Elke verwacht wordt. Ze mag haar homoseksualiteit niet uitleven (Van de Heg, 210).

Uiteindelijk spreekt God dan toch (Van de Heg, 217). Elke heeft ontdekt wat haar naam betekent. Geschapen door God, betekent het. Elke gelooft nu dat ze geschapen is naar Gods beeld en dat God erbij is in een kapotte wereld (Van de Heg, 218).

Elvi hanteert eerst de tweede strategie, namelijk het afwijzen van haar homoseksuele identiteit. Vervolgens is er te zien dat Elvi haar homoseksuele identiteit langzaam begint te accepteren. Ze probeert uiteindelijk haar religieuze en homoseksuele identiteit met elkaar te integreren volgens de vierde strategie door haar omgeving over haar homoseksualiteit te vertellen. Later zal ze volgens de eerste strategie haar religieuze identiteit afwijzen.

Elke wijst geen van haar identiteiten af en probeert meteen een manier te zoeken om de twee identiteiten met elkaar te integreren. Haar wordt aangeraden één van de identiteiten af te wijzen, zoals in de eerste en tweede strategie, maar dit doet ze uiteindelijk niet. Ze probeert juist

haar seksualiteit met haar geloof te rijmen. Ze worstelt met haar identiteiten tot ze het oplost met de vierde strategie: ze integreert haar homoseksuele en haar religieuze identiteit met elkaar.

4.3 Cultuurtekst

De roman *Sub Rosa* thematiseert wat het betekent om een roman te schrijven, om de levens van anderen te representeren. Daarbij kijkt de schrijver Katinka duidelijk vanuit een bestaande cultuurtekst over homoseksualiteit naar Elke. Zij is echter een onbetrouwbare verteller: de roman stelt dus de vraag of die cultuurtekst wel geschikt is om deze problematiek te representeren.

Op verschillende plaatsen in de verhaallijn van Katinka is te zien dat Katinka een bepaalde visie heeft op haar wereld. Wanneer Katinka naar de vroegere kerk van Marlie gaat, hoort ze dat een meisje van zeventien zwanger is geworden. Als iemand zegt dat ze waarschijnlijk wel zal trouwen, reageert Katinka vol onbegrip. Ze vraagt zich af of ze nog nooit van abortus gehoord hebben (Van de Heg, 54). De reactie van Katinka staat in de ik-persoon en is geschreven in de indirecte rede. Er wordt vanuit haar gefocaliseerd. Doordat de reacties van de andere personages in de directe rede geschreven zijn, wordt hiermee de mening van andere personages gerepresenteerd. Er wordt duidelijk gemaakt dat Katinka de andere personages niet begrijpt.

Katinka denkt zelf dat ze zich goed kan inleven. “Ik grijns. Hoezo: identificeren met hoofdpersonen moeilijk? Ik heb er geen enkele moeite mee” (Van de Heg, 74). Bovendien beginnen Katinka’s personage Elvi en het meisje Elke door elkaar te lopen in Katinka’s hoofd. Ze houdt zichzelf en anderen voor dat ze heel goed fictie en werkelijkheid van elkaar kan scheiden, maar de roman laat zien dat dat nog niet zo simpel ligt. Katinka geeft ten slotte ook zelf aan dat ze niet meer altijd weet wat echt is en wat niet (Van de Heg, 110). Het beeld dat Katinka van Elke heeft, loopt door elkaar met het verzonnen personage.

Er wordt in de roman bovendien gezinspeeld op wat er in de Nederlandse literatuur verwacht wordt van een boek over geloof. Katinka’s collega Annelies bij de uitgeverij zegt dat het boek wel zal verkopen als de kerk er negatief in wordt afgebeeld (Van de Heg, 110).

Annelies is gelovig, en zij benadrukt juist dat de kerk er alles aan zal doen om iemand te ondersteunen, niet om iemand kwaad te doen (Van de Heg, 169). Doordat Annelies in de directe rede kan vertellen hoe het echt in de kerk gaat, kan Katinka haar visie op de kerk aanpassen. Tegelijkertijd begrijpt Katinka nog steeds niet hoe de visie van religieuze mensen in elkaar steekt. Ze ziet op internet ook hoe kerken in hun pastorale werk proberen om het goede te doen, maar ervoor zorgen dat ze homo’s en lesbiennes afstoten (Van de Heg, 170). Ze denkt ook in de directe innerlijke monoloog: “Het is in elk geval iets wat ik niet ga verzwijgen in mijn boek, want ik snap het nog steeds niet. Ik snap hun geloof niet. Hun God niet. Hun Bijbel niet. En ik denk... dat ik het ook niet wil

snappen” (Van de Heg, 170). En zo laat ze in haar boek Elvi de kerk verlaten en zichzelf vrijmaken. Elvi krijgt een vriendin en die vriendin is het begin van het leven in vrijheid. Volgens Katinka is dit de enige weg voor een lesbienne (Van de Heg, 207). Door deze wending aan het boek te geven, legt Katinka haar cultuurtekst bloot. Ze geeft het plot de structuur van een ontvoogdingsroman.

Wanneer het boek klaar is, laat Katinka het zien aan Annelies. Annelies wijst Katinka op het feit dat Annelies het boek presenteert als waargebeurd verhaal. Ook vraagt ze of Elke wist waar Katinka mee bezig was en of ze hierom gevraagd had. Ze zegt dat ze denkt dat het boek voor Katinka belangrijker werd dan Elke en dat ze vindt dat ze Elke gebruikt heeft (Van de Heg, 204, 205). Katinka vertelt in de verhaallijn van Elvi niet het verhaal van Elke, maar het verhaal van het beeld dat Katinka heeft van Elke. Dit valt voor haarzelf niet meer op. Haar visie op hoe men om hoort te gaan met homoseksualiteit is haar cultuurtekst geworden. Pas wanneer anderen in Katinka’s omgeving haar erop wijzen dat niet alles zo zit zoals zij denkt, wordt haar cultuurtekst doorbroken en krijgt ze spijt van wat ze heeft gedaan.

Het onbegrip tussen Elke en Katinka komt voort uit hun cultuurteksten. Katinka’s seculiere cultuurtekst is die van het ontvoogdingsnarratief: ware bevrijding komt pas nadat iemand zich heeft losgemaakt van de kerk. Zij gaat ervan uit dat Elke niet geaccepteerd zal worden in haar kerk en haar kerk zal verlaten wanneer ze ouder wordt. Ze begrijpt niet dat Elke ook andere keuzes zou kunnen gaan maken of dat de kerk anders met Elke zou kunnen omgaan. De cultuurtekst van Elke gaat ervan uit dat het van belang is om in de antwoorden op haar vragen gehoorzaam te blijven aan God. Eigenlijk is haar vraag hoe ze gehoorzaam kan blijven aan God in de keuzes die ze maakt als lesbienne. Omdat de cultuurtekst van Elke anders dan die van Katinka is, begrijpen ze elkaar niet.

5. Praat er maar niet over (2018)

5.1 Vertelstructuur

Praat er maar niet over bestaat uit drie delen en een epiloog. Het eerste deel heet Thuis, 1959-1965. Hierin worstelt Mart met zijn geaardheid en vertelt hij uiteindelijk zijn ouders erover (Dorrepaal, 78). Zijn vader neemt hem mee naar de dokter die hem tips geeft om van zijn homoseksuele gevoelens af te komen (Dorrepaal, 88). Uiteindelijk besluit Mart om weg te gaan bij zijn ouders en te gaan leren en werken in een inrichting voor psychiatrie en epilepsie: De Nieuwe Gaarde (Dorrepaal, 90).

Het tweede deel heet In den vreemde, 1965-1969. Dit gaat over Marts tijd in De Nieuwe Gaarde (Dorrepaal, 97). Een collega, Wulfurt, zoekt toenadering bij Mart, maar ze wijzen elkaar toch uiteindelijk af (Dorrepaal, 113-118). Mart verlooft zich met Brechtje, maar verbreekt deze verloving uiteindelijk en krijgt een inzinking (Dorrepaal, 132-142).

Deel drie heet: Wie bent u toch? 1970-1980. Mart krijgt wanneer hij een evangelist bezoekt om te worden genezen een visioen waarin God tegen hem zegt dat hij ook mag houden van iemand van hetzelfde geslacht (Dorrepaal, 165-171). Hij gaat hierna wonen in een boerderij en houdt zijn homoseksualiteit verborgen voor de wereld (Dorrepaal, 173). In de kerk wordt hij afgewezen om zijn homoseksualiteit en hij gaat wonen in de stad. Ook hier houdt hij zijn homoseksualiteit verborgen. Op een dag wordt Mart anoniem gebeld. Hij spreekt af met de beller in het park en wordt afgetuigd.

Ten slotte is er nog een epiloog. Deze speelt zich af in 1986. Mart viert zijn verjaardag en spreekt tegen de genodigden over het verleden (Dorrepaal, 192). Ten slotte kondigt hij aan dat hij naar Canada zal gaan met Anne-Jaap, die hij het afgelopen jaar heeft leren kennen (Dorrepaal, 196).

Er is sprake van een enkelvoudige personale vertelsituatie. Het verhaal wordt geschreven vanuit de derde persoon en er is sprake van een niet-gedramatiseerde vertelinstantie. Er is namelijk geen verteller die aanwezig is in het verhaal en het verhaal vertelt. Deze ontbreekt. Alleen de gedachten van het hoofdpersoon Mart worden verteld. Hierbij wordt er ook alleen vanuit Mart gefocaliseerd. Hij heeft zijn verhaal van de situatie vanuit zijn oogpunt beschreven. Dit betekent dat er sprake is van interne focalisatie. Hiermee is de vertelsituatie in *Praat er maar niet over* onbetrouwbaar. Er is niet met zekerheid te zeggen of andere personages ook het verhaal op deze manier beleven. Er wordt vanuit het gezichtspunt van Mart verteld. Door dialogen worden er nu en dan andere personages aan het woord gelaten. Deel 1 en deel 2 zijn in de verleden tijd geschreven, deel 3 en de epiloog in de tegenwoordige tijd.

5.2 Strategie

In het eerste deel wordt beschreven hoe hoofdpersoon Mart een oorlog ervaart in zijn hoofd (Dorrepaal, 54). Steeds wanneer er gedachten en verlangens in hem opkomen die met

homoseksualiteit te maken hebben, krijgt hij het gevoel alsof deze gedachten in strijd zijn met wie hij zijn moet. Mart beschrijft de tweestrijd in zijn hoofd als twee legers in zijn hoofd, dat van generaal Kolk en dat van generaal Rein. Generaal Kolk probeert hem naar de ondergang te helpen en generaal Rein probeert hem op de goede, smalle weg te houden. Als de twee legers bij elkaar komen, krijgt hij hoofdpijn (Dorrepaal, 22). Generaal Kolk wordt al snel verbonden aan verlangens naar jongens. “Steeds weer echter kwam Kolk terug en verleidde hem met mooie woorden, heerlijke geuren en fijne beelden. Het was om gek van te worden. Misschien was Gerrit, die zo opwindend rook, ook wel door Kolk gestuurd” (Dorrepaal, 22, 23). Generaal kolk verleidt hem en lijkt hem zelfs jongens te sturen.

Mart besluit om zijn ouders over zijn homoseksualiteit te vertellen (Dorrepaal, 76-77). Als reactie hierop gaan Marts ouders elke dag bidden om genezing en Marts vader gaat ook met de dominee praten. Deze zegt dat er alleen hoop voor Mart is als hij zijn homoseksualiteit niet uitleeft (Dorrepaal, 86-87). Mart gaat ook met zijn vader mee naar de dokter. Deze verwijst hem door naar een dokter die hem een behandeling kan geven ter genezing. Mart krijgt een hormoonbehandeling waarmee hij weer stopt en hij moet verkering nemen met een meisje zodat hij leert dat intimiteit met een meisje ook fijn kan zijn (Dorrepaal, 87-89).

In het tweede deel besluit Mart om zijn leven anders in te richten. Hij wordt verpleger op De Nieuwe Gaarde, psychiatrische inrichting voor Psychiatrie en Epilepsie (Dorrepaal, 90), en schrijft zichzelf een briefje: “In de Nieuwe Gaarde vertel ik niemand iets over mijn gevecht. Ik doe gewoon net als andere jongens. En me overgeven aan de geheime zonde doe ik niet meer” (Dorrepaal, 101). Hiermee wordt de toon gezet voor het tweede deel: Hij wijst zijn verlangens en gevoelens af.

Op één moment lijkt er even iets anders te gebeuren. Wanneer Mart zijn studieboek doorbladert, vindt hij een hoofdstuk over afwijkingen op seksueel gebied. Ook homoseksualiteit staat hierbij. Mart gooit van woede zijn studieboek door de kamer en bidt huilend tot God. “Heere, Heere... Ach, zoek het ook uit!” bidt hij (Dorrepaal, 109). Hiermee lijkt hij God af te wijzen. Mart schrikt echter van zichzelf en voelt zich hierna schuldig.

Op kerstavond leert Mart Brechtje kennen (Dorrepaal, 121). Ze gaan intensief met elkaar om, maar Mart merkt op dat hij moeilijkheden heeft met de relatie (Dorrepaal, 130). Toch verlooft hij zich met Brechtje (Dorrepaal, 132). Wanneer de tijd verder vordert, merkt hij dat de relatie niet werkt en zijn plan om zijn homoseksualiteit te ontkennen mislukt is (Dorrepaal, 133). Hij besluit eerlijk te zijn tegenover zichzelf en tegenover Brechtje en maakt hij het uit met haar (Dorrepaal, 140).

In het derde deel is Mart in Israël om evangelist Van Rhoon te ontmoeten. Deze evangelist zou mensen in Amerika genezen hebben van homoseksualiteit (Dorrepaal, 165). Wanneer Mart daar is,

krijgt hij een droom waarin God tot hem spreekt. God zegt dat hij moet ophouden met bidden om genezen te worden en dat hij dankbaar moet zijn met hoe hij gemaakt is (Dorrepaal, 168-170). Hierna gaat Mart op zoek naar een leven waarin kerk en homoseksualiteit samengaan (Dorrepaal, 174).

Mart houdt echter de twee werelden van elkaar gescheiden (Dorrepaal, 173). Hij praat met niemand over zijn homoseksualiteit (Dorrepaal, 174). Aan de ene kant is hij de zoon, de collega, het kerklid, aan de andere kant is hij in het geheim op zoek naar wat moreel mag als homoseksueel. Dat tweede brengt schuldgevoelens met zich mee (Dorrepaal, 173). Over die twee rollen wordt geschreven: “Maar op de momenten dat er verbinding tussen twee of meer werelden dreigt, ontstaat er kortsluiting. Dan kan hij vreemd en onverwacht uit de hoek komen” (Dorrepaal, 173). Het identiteitsconflict zorgt ervoor dat Mart vreemd reageert.

Wanneer Mart naar een bar gaat om andere homo's te ontmoeten (Dorrepaal, 176), ontmoet hij ook een man met wie hij seksueel contact heeft (Dorrepaal, 180). Als blijkt dat hij de week erna al aan de kant is gezet (Dorrepaal, 182), wordt hij boos en bidt hij dat hij zich inderdaad kan voorstellen dat het een gruwel is in Gods ogen (Dorrepaal, 183).

Het blijft eerst nog moeilijk om beide werelden met elkaar te combineren. Op een dag gaat Mart naar het park waar ontmoetingen tussen homo's plaatsvinden en daar bidt hij tot God. Vervolgens vraagt hij zich af of God hem nog wel wil hebben (Dorrepaal, 230). Wanneer Mart wordt aangevallen door zijn stalker en wordt achtergelaten, vraagt hij zich af of God ook als vader voor hem op de uitkijk staat, net zoals bij de verloren zoon die tot inkeer komt (Dorrepaal, 285-286). Maar dan denkt hij aan de tekst: “Want alzo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij Zijn eniggeboren Zoon gegeven heeft, opdat een ieder die in Hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe” (Dorrepaal, 286).

De epiloog speelt zich af in 1986. Er is een bijeenkomst wegens Marts veertigste verjaardag (Dorrepaal, 291). Hier vertelt hij over zijn geaardheid en wat hij heeft moeten doormaken. Tenslotte vertelt hij dat hij met Anne-Jaap naar Canada zal gaan en daar zal zien hoe het verder loopt (Dorrepaal, 292-296).

Eerst wijst Mart dus zijn homoseksuele gevoelens en verlangens af. Dit komt overeen met de tweede strategie van Rodriguez en Ouellette. Vervolgens lijkt hij even God af te wijzen zoals in de eerste strategie, maar dan gaat hij toch verder met de tweede strategie. Als deze strategie niet voor hem blijkt te werken, begint hij aan de vierde strategie: hij probeert de twee identiteiten met elkaar integreren.

Mart wil de vierde strategie van Rodriguez en Ouellette toepassen, maar het lukt hem nog niet. Daarom past hij de derde strategie toe: het apart houden van de twee identiteiten. Soms is er sprake van dat hij zijn homoseksuele identiteit afwijst. Uiteindelijk omarmt Mart zijn beide identiteiten, zoals in de vierde strategie volgens Rodriguez en Ouellette.

5.3 Cultuurtekst

Het feit dat deel één en deel twee in de verleden tijd zijn geschreven en deel drie en de epiloog in de tegenwoordige zijn, laat zien dat de gebeurtenissen uit deel één en deel twee gezien worden als hetgeen gebeurd is, terwijl de gebeurtenissen uit deel drie en de epiloog worden gepresenteerd als tegenwoordige tijd. Dit heeft als gevolg dat deel één en deel twee gelezen kunnen worden als de vorming van de hoofdpersoon, Mart. Mart groeit in deze delen op en maakt hier gebeurtenissen mee die hem vormen tot de persoon die hij nu is. De Mart in deel drie en de epiloog kan gelezen worden als de Mart zoals hij uiteindelijk gevormd is. Mart is in deze delen een volwassen man die geconfronteerd wordt met zijn verleden.

De twee generaals verbeelden de twee verschillende verhalen omtrent homoseksualiteit in de roman. Generaal Kolk verbeeldt het “duistere” verhaal van het ontvoogdingsnarratief. Dit verhaal wordt negatief afgebeeld. Generaal Rein verbeeldt het “lichte” verhaal van het religieuze narratief. Dit is het positief afgebeelde verhaal dat Mart probeert na te streven. Hier is echter geen plaats voor homoseksualiteit.

Deze gespletenheid blijft de hele roman een rol spelen. Evangelist Van Rhoon zegt ook over Mart: “Je bent een bijzonder mens, een man met twee gezichten” (Dorrepaal, 171). De gespletenheid in Mart heeft als gevolg dat hij zijn religieuze en homoseksuele identiteit van elkaar gescheiden houdt. Hij weet niet hoe hij de twee verhalen kan elkaar moet combineren.

Het is opvallend dat homoseksualiteit in de roman vaak gelinkt wordt aan de stad. Wanneer Mart vraagt wat een homo is, krijgt hij als antwoord dat die in de stad zijn (Dorrepaal, 25). Als Mart op een avond Henk tegenkomt en Henk hem vertelt dat hij daar bij een kruispunt staat omdat er af en toe wel iemand langskomt met wie het leuk is om mee te gaan, begrijpt Mart hem niet. Henk noemt hem vervolgens een “provinciaaltje” (Dorrepaal, 127).

Op een dag gaat Mart naar Antwerpen. Daar koopt hij in een winkeltje een boekje voor homo's. Daarin staan ook contactadvertenties en een uitnodiging om naar een homobar te gaan in Maastricht (Dorrepaal, 174). Deze bar bevindt zich dus ook weer in de stad.

Ook Reinhardt, de eerste persoon die Mart tegenkomt die een relatie heeft met een man, woont in de stad (187). Hieruit valt op te maken dat Mart naar de stad zal moeten trekken om zijn homoseksuele identiteit te ontwikkelen.

Deel één speelt zich af op het platteland. Mart woont op een boerderij in De Donkel onder het plaatsje Hoog Waardenburcht (Dorrepaal, 17). Deel twee gaat over het wegtrekken van dat platteland. Mart gaat weg van zijn ouders en de boerderij en gaat zich vestigen in De Nieuwe Gaarde in Lanervoort (Dorrepaal, 90). Het is niet duidelijk of Lanervoort een stad of een dorpje is, maar De Nieuwe Gaarde lijkt een apart dorpje en is afgeschermd door een bomenrij en een hekwerk van de rest van de wereld (Dorrepaal, 97). Later wordt Mart overgeplaatst naar een andere buurtinstelling, de Heuvelbron (Dorrepaal, 145). In deel drie verhuist Mart eerst naar een eigen boerderijtje, net over de grens van België. “Het is ver weg van zijn familie en bekenden. Hij wil op zoek naar een ander leven, een leven waarin kerk en anders-zijn samengaan” (Dorrepaal, 172). Door te verhuizen, onttrekt hij zich van zijn familie. Uiteindelijk, als Mart daar ook niet vindt wat hij zoekt, trekt hij naar de stad (Dorrepaal, 204). In die stad krijgt Mart antwoord op zijn vragen (Dorrepaal, 212). Het is echter in een boerderij dat Mart uiteindelijk afrekent met zijn verleden en hij zijn familie en vrienden vertelt wat hem bezighoudt (Dorrepaal, 291). *Praat er maar niet over* gaat dus over het wegtrekken van het platteland en van familie en het zich vestigen in de stad.

Dit past binnen het ontvoogdingsnarratief. Mart trekt weg van zijn religieuze familie op het platteland, ontwikkelt zich en vestigt zich in de stad. In het heden rekent Mart af met zijn verleden. Hetgeen dat echter niet bij het ontvoogdingsnarratief past, is het feit dat er geen afscheid plaatsvindt van religie. Mart zoekt wel naar nieuwe manieren om met zijn religieuze en zijn homoseksuele identiteit om te gaan, maar hij blijft altijd religieus. Er zijn momenten waarop hij zijn religieuze en homoseksuele identiteit van elkaar scheidt, maar hij valt toch altijd terug op zijn religie. Steeds wanneer zijn religieuze identiteit niet met zijn seksuele identiteit samen lijkt te gaan, trekt hij juist weg naar een nieuwe plaats in de hoop een manier te vinden hoe ze wel samen kunnen gaan. In de epiloog zegt Mart: “Ik heb intens geworsteld met de Heere, en doe dat soms nog, maar Hij heeft mij niet losgelaten” (Dorrepaal, 295). Met *Praat er maar niet over* laat Dorrepaal een ander geluid horen binnen het ontvoogdingsnarratief: er is nog geen totaal nationaal afscheid van de orthodox-christelijke kerk.

6. Conclusie

In dit eindwerkstuk heb ik onderzocht hoe homoseksualiteit gerepresenteerd wordt in de protestantse romans *Sub Rosa* van Lisette van de Heg en *Praat er maar niet over* van Teus Dorrepaal. Eerst heb ik onderzocht in welke kerkstroming de vijf geselecteerde christelijke romans zich afspelen. *Sub Rosa* en *Door jou ben ik mij* spelen zich af in de orthodox gereformeerde stroming, *de glazen schelp* speelt zich af in de mainline gereformeerde stroming, *Praat er maar niet over* speelt zich af in de reformatorische stroming en *Jij* speelt zich zowel in de orthodox gereformeerde als reformatorische stroming af.

Vervolgens is ervoor gekozen om specifiek in te gaan op twee romans, namelijk *Sub Rosa* en *Praat er maar niet over*. Dit, omdat deze twee romans zich beide in een andere stroming afspelen en omdat het hoofdpersonage van *Sub Rosa* een vrouw is en in *Praat er maar niet over* een man. Zo kunnen de romans met elkaar vergeleken worden.

In *Sub Rosa* is de vertelsituatie eerst geanalyseerd. Hierin kwam Katinka als onbetrouwbaar naar voren, doordat zij een ik-verteller is die vanuit haar oogpunt de dingen bekijkt. Katinka heeft een bepaald beeld van hoe het moet zijn voor een lesbisch meisje om christelijk te zijn en bij een kerk te zitten, maar ze heeft hier een ander beeld van dan de werkelijkheid is. Dit beeld wordt vertolkt in de verhaallijn van Elvi. Deze verhaallijn bevat het verhaal van Katinka zoals zij het heeft geschreven. Door in de dialogen andere personages aan het woord te laten in de verhaallijn van Katinka, laten zij zien dat het idee dat Katinka heeft niet met de waarheid overeenkomt. Door Elke haar verhaallijn te presenteren als dagboek en hiernaast te zetten als verhaallijn van een christelijk meisje dat daadwerkelijk lesbisch is, werd Katinka's visie gepresenteerd als onbetrouwbaar.

Vervolgens werd er gekeken naar de strategieën om om te gaan met identiteit in de roman. In Elvi haar verhaallijn wordt eerst de tweede strategie volgens Rodriguez en Ouellette gebruikt en vervolgens de vierde. Uiteindelijk kiest ze volgens de verhaallijn van Elke voor de eerste strategie: het afwijzen van de religieuze identiteit. Elke wijst eerst geen van haar identiteiten af en gaat uiteindelijk voor de vierde strategie: ze probeert haar identiteiten met elkaar te verenigen.

Hierna werd gekeken naar de cultuurteksten in de roman. Katinka en Elke gaan elk uit van een andere cultuurtekst. Katinka gaat ervan uit dat Elke's verhaal past binnen het ontvoogdingsnarratief. Ze denkt dat Elke niet geaccepteerd zal worden binnen haar kerk en uiteindelijk haar kerk zal verlaten. De cultuurtekst van Elke gaat er echter van uit dat het van belang is om te gehoorzamen aan God.

Vervolgens werd de vertelsituatie in *Praat er maar niet over* geanalyseerd. Mart wordt in de roman neergezet als onbetrouwbare verteller. Hij geeft zijn eigen visie weer op de gebeurtenissen. De eerste twee delen zijn geschreven in de verleden tijd en de laatste twee delen zijn geschreven in de tegenwoordige tijd. Dit wekt de suggestie dat Mart vanuit het heden terugblijkt op het verleden.

Hierna werden de gehanteerde strategieën geanalyseerd. Mart gaat eerst de weg van de tweede strategie volgens Rodriguez en Ouellette. Vervolgens lijkt hij even de eerste strategie te volgen, maar gaat dan weer verder met de tweede strategie. Wanneer Mart de vierde strategie wil toepassen, past hij eerst de derde toe. Uiteindelijk komt hij toch bij de vierde strategie en omarmt hij zijn beide identiteiten.

Ten slotte werd er gekeken naar de cultuurtekst binnen de roman. Binnen de roman spelen twee verhalen een rol, namelijk het religieuze verhaal omtrent homoseksualiteit en het verhaal omtrent homoseksualiteit dat past binnen het ontvoogdingsnarratief. De opbouw van Marts verhaal past binnen het ontvoogdingsnarratief. Hij gaat weg bij zijn familie, ontwikkelt zich als persoon en vestigt zich in de stad om vervolgens met zijn verleden af te rekenen. Echter, Mart blijft altijd religieus. Hiermee wordt een ander geluid gerepresenteerd dan binnen het ontvoogdingsnarratief past. Mart trekt niet weg van religie, maar van de plaatsen waar hij niet juist kan omgaan met de twee identiteiten. Pas wanneer hij een manier gevonden heeft om wel juist om te gaan met de twee identiteiten en de twee verhalen te combineren, keert hij terug naar zijn familie en het platteland (de boerderij) en rekent hij met het verleden af.

Sub Rosa en *Praat er maar niet over* bevatten beide elementen van het ontvoogdingsnarratief. *Sub Rosa* zet zich ertegen af. De roman laat zien dat er ook mensen bestaan die niet het geloof vaarwel willen zeggen en dat er ook mensen bestaan in de kerk die van mening zijn dat homoseksualiteit en religie samen kunnen gaan. Er komt echter ook naar voren dat er in de kerk wel moet worden nagedacht over hoe er wordt omgegaan met homoseksualiteit. *Praat er maar niet over* maakt er juist gebruik van om een ander standpunt te maken, namelijk dat er verkeerd wordt omgegaan met homoseksualiteit binnen de kerk, waardoor mensen hun identiteiten lastiger kunnen combineren.

Sub Rosa, als orthodox gereformeerde roman, richt zich voornamelijk op de ongelovige buitenwereld en in de tweede plaats pas op de kerk als instituut. *Praat er maar niet over*, als bevindelijk gereformeerde roman, richt zich juist op de innerlijke strijd en de kerk als instituut. Dit past bij het feit dat orthodox gereformeerden meer naar buiten gericht zijn en op de kerk als instituut en het feit dat de bevindelijk gereformeerden juist vooral op het innerlijk gericht zijn en op de kerk als instituut (Bos, 13-14).

Er werd verwacht dat de representatie van homoseksualiteit zou afhangen van kerkstroming. Echter, het bleek dat deze factor een minimale rol lijkt te spelen voor de representatie. Veel duidelijker kwam naar voren dat juist de tijdsgeest een factor speelt. Het lijkt erop dat Elke, in het heden, veel meer vrijheid voelt om zelf een mening te kunnen vormen dan Mart, die opgroeit in de jaren zestig. Bij Mart keert het proces veel meer naar binnen toe met de twee verhalen van het ontvoogdingsnarratief enerzijds en het religieuze narratief anderzijds. Het gevolg hiervan is het gebruik van de derde strategie volgens Rodriguez en Ouellette.

Voor verder onderzoek zouden ook de andere romans onderzocht kunnen worden op de strategieën om om te gaan met de religieuze en homoseksuele identiteit en op cultuurtekst. Zo zou onderzocht kunnen worden of er ook daadwerkelijk een verschil is te vinden tussen de verschillende kerkstromingen en tussen mannen en vrouwen. Hiernaast zouden ook oudere romans kunnen worden bekeken en kan worden onderzocht of er ook een ontwikkeling plaats heeft gevonden in de representatie van homoseksualiteit in protestantse romans. Ook zou kunnen worden onderzocht of er buiten de Nederlandstalige romans protestantse romans te vinden zijn met een homoseksueel hoofdpersonage. In dat geval zouden ook deze romans onderzocht kunnen worden rondom dit onderwerp.

Bibliografie

Abbema, H. van. *Door jou ben ik mij*. Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2019.

Andere, M. ter. *Jij*. Zoetermeer: Mozaïek, 2010.

Andeweg, A. "Ook voor hetero's. Homoseksualiteit in hedendaagse romans". *Tzum. Literair tijdschrift*. No. 53/54, 2011, pp. 16-23.

Berg, L. van. *Representatie van homoseksuelen in sitcoms: Hoe staat het ervoor? Discoursanalyse van Brooklin Nine-Nine en Unbreakable Kimmy Schmidt* (Bachelor thesis). 2016. Geraadpleegd van: <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/338285>.

Bertens, H. *Literary Theory. The basics*. Londen: Routledge, 2001.

"Betekenis 'homoseksueel'". *Van Dale*, 2019. <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/homoseksueel#.XbqwV9XvJPY>. Bezocht op: 31 oktober 2019.

Bokelman, R. "Lisette van de Heg wint Publieksprijs Christelijke Boek 2010". *CIP*, 15 maar 2010. <https://cip.nl/15036-lisette-van-de-heg-wint-publieksprijs-christelijke-boek-2010>. Bezocht op 14 september 2019.

Bos, D. *De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010.

Boven, E. van en Gillis Dorleijn. *Literair Mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten*. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2015.

Bruin, E. de. "In memoriam ds. Jaap Zijlstra (1933-2015)". *Reformatorisch Dagblad*, 22 december 2015. <https://www.rd.nl/kerk-religie/in-memoriam-ds-jaap-zijlstra-1933-2015-1.517364>. Bezocht op 14 september 2019.

Dorrepaal, T. *Praat er maar niet over*. Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2018.

Haasbrecht, R. van en P. Sierksma. "'Je steekt geen lamp aan om onder de korenmaat te zetten'". *Trouw*, 28 augustus 1992. <https://www.trouw.nl/nieuws/je-steekt-geen-lamp-aan-om-onder-de-korenmaat-te-zetten~bd81faea/>. Bezocht op 14 september 2019.

Heg, L. van de. *Sub Rosa*. Barneveld: Plateau, 2012.

Hoogendoorn, M. "Uitgeverij verder als KokBoekencentrum". *Nederlands Dagblad*, 24 mei 2018. <https://www.nd.nl/nieuws/economie/uitgeverij-verder-als-kokboekencentrum.3023323.lynkx>.

Bezocht op 18 september 2019.

Houben, M.M.H. *God is niet zo. Een onderzoek naar het Godsbeeld van homoseksuele christenen* (Bachelor thesis). 2016. Geraadpleegd van: <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/338062>.

"Identiteit". *Hervormde Gemeente Barneveld*, z.d. <https://hervormdbarneveld.nl/identiteit>. Bezocht op 16 september 2019.

"KokBoekencentrum op facebook". *Boekencentrum Uitgevers*, 2019.

<https://www.boekencentrum.nl/nieuws/kokboekencentrum-op-facebook.html>. Bezocht op 18 september 2019.

"Lisette van de Heg". *Vuurbaak*, 2019. <https://www.vuurbaak.nl/auteurs/lisette-van-de-heg/>.

Bezocht op 14 september 2019.

"Mance ter Andere". *KokBoekencentrum Uitgevers Utrecht*, 2019.

<https://www.kokboekencentrum.nl/auteur/mance-ter-andere/>. Bezocht op 17 september 2019.

Meerbeek, M. "In gesprek met Lisette van de Heg: ik heb het tijdens het schrijven bijna altijd koud". *Nederlands Dagblad*, 17 oktober 2017. <https://www.nd.nl/nieuws/leven/in-gesprek-met-lisette-van-de-heg-ik-heb-het.2821684.lynkx#>. Bezocht op 14 september 2019.

Meijer, M. *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996.

Mort, J. *Christian fiction: a guide to the genre*. Greenwood Village: Libraries Unlimited, A Division of Greenwood Publishing Group, Inc., 2002.

"Nashville-verklaring toont verdeeldheid binnen kerk over homoseksualiteit". *NOS*, 7 januari 2019. <https://nos.nl/artikel/2266511-nashville-verklaring-toont-verdeeldheid-binnen-kerk-over-homoseksualiteit.html>. Bezocht op 5 september 2019.

Oostrom, R. "Jaap Zijlstra, de dominee die altijd dichtte". *Trouw*, 22 december 2015.

<https://www.trouw.nl/nieuws/jaap-zijlstra-de-dominee-die-altijd-dichtte~b73ea112/>. Bezocht op: 14 september 2019.

"Over ons", *KokBoekencentrum Uitgevers Utrecht*, 2019, <https://www.kokboekencentrum.nl/over-ons/>. Bezocht op 10 september 2019.

“Over ons”. *Uitgeverij Mozaïek*, 2019. <https://www.uitgeverijmozaiek.nl/over-ons/>. Bezocht op 18 september 2019.

“Over ons”, *Vuurbaak*, 2019, <https://www.vuurbaak.nl/over-ons/>. Bezocht op 14 september 2019.

“Psalm 68 vers 10”. *Psalmboek.nl*, 2019.

<http://www.psalmbboek.nl/zingen.php?ber=1&pslD=68&psvID=10>. Bezocht op 18 september 2019.

Rodriguez, E.M. en S.C. Ouellette. “Gay and Lesbian Christians: Homosexual and Religious Identity Integration in the Members and Participants of a Gay-Positive Church”. *Journal for the Scientific Study of Religion*. Vol. 39, no. 3, 2000, pp. 333-347.

Sierksma, P. “Kan er uit Kampen iets goed komen?” *Trouw*, 22 oktober 1998,

<https://www.trouw.nl/nieuws/kan-er-uit-kampen-iets-goeds-komen~b37b9eb2/>. Bezocht op 17 september 2019.

Spoelstra, N. *De seculiere exodus. Over de verhouding tussen de hedendaagse romans Hoor nu mijn stem (2017) en Wormen en Engelen (2017) en de naoorlogse ontvoogdingsliteratuur* (Bachelor thesis). 2018. Geraadpleegd van: <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/367154>.

Terpstra, M. “In gesprek met Hinke”. *Wijdekerk*, 1 december 2018. <https://www.wijdekerk.nl/single-post/2018/12/01/In-gesprek-met-Hinke?lang=en>. Bezocht op 14 september 2019.

Vries, A.J. de. “Teus Dorrepaal beschrijft het leven van een homofiele jongen in een kerkelijk milieu”. *Leeuwarder Courant*, 1 december 2018. https://www.lc.nl/friesland/Teus-Dorrepaal-beschrijft-het-leven-van-een-homofiele-jongen-in-een-kerkelijk-milieu-23890782.html?harvest_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F. Bezocht op 18 september 2019.

Westerbeek, R. “Nog steeds niet gestenigd. Interview met Jaap Zijlstra”. *Chroom Digitaal Proza*, maart 2000.

<https://web.archive.org/web/20110916164505/http://www.chroom.net/zijlstra/intjz00.htm>.

Bezocht op 14 september 2019.

“Wie zijn wij”. *Protestantse kerk*, z.d. <https://www.protestantsekerk.nl/over-ons>. Bezocht op 16 september 2019.

Wolterink, L. *Tegenzang in de biologische tragedie. Vrouwelijke homoseksualiteit in de literatuur* (Bachelor thesis). 2011. Geraadpleegd van: <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/299616>.

Ybema, J. "Homoseksualiteit in de kerk: ik heb ermee geworsteld als Jacob in de Jabbok". *Friesch Dagblad*, 1 december 2018. https://frieschdagblad.nl/2018/12/1/homoseksualiteit-in-de-kerk-ik-heb-ermee-geworsteld-als-jacob-in-de-jabbok?harvest_referrer=https:%2F%2Fwww.google.com%2F. Bezocht op 17 september 2019.

Z.n. "WT muursticker Stamboom 320x170cm REV2 def". *Bij ons in de Biblebelt*, tent. Utrecht: Museum Catharijne Convent, 2019.

Zijlstra, J. *De glazen schelp*. Kampen: Uitgeverij Kok, 2000.

Zoeter, M. *De openbare en christelijke bibliotheek als poortwachter. De boeken van uitgeverij Kok bij de bibliotheek* (Master Thesis). 2018. Geraadpleegd van: [https://theses.ubn.ru.nl/bitstream/handle/123456789/5551/Zoeter%2c M. 1.pdf?sequence=1](https://theses.ubn.ru.nl/bitstream/handle/123456789/5551/Zoeter%2c%20M.%201.pdf?sequence=1).

Bijlagen

Bijlage 1: Afbeelding Kerkstromingen

Bijlage 2: Positie romans in protestants landschap

1.1 De glazen schelp (2000)

De glazen schelp is uitgegeven door Uitgeverij Kok. Uitgeverij Kok werd in 1894 opgericht en was een uitgeverij die zich voornamelijk richtte op christelijke auteurs. De auteurs kwamen in het begin voornamelijk uit de gereformeerde kerk. Later veranderde dit echter en vanaf het begin van de twintigste eeuw kwamen auteurs ook uit andere kerkstromingen. Door de jaren heen zijn er verschillende uitgeverijen overgenomen, waardoor de uitgeverij steeds groter werd. De uitgeverij had verschillende imprints en daardoor had het een breed assortiment. In 2011 werd de uitgeverij overgenomen door VBK Uitgevers Utrecht, momenteel het belangrijkste uitgeversconcern van Nederlandse en Belgische fictie en non-fictie. In 2018 was de uitgeverij zeer belangrijk op het gebied van levensbeschouwing, godsdienst en kerk, spiritualiteit en zingeving. Er werden zowel fictie als non-fictie boeken uitgegeven (Zoeter, 28-29). Uitgeverij Kok is niet meer puur gericht op christenen, maar ook op lezers met andere religies (Zoeter, 35).

Op 1 januari 2018 zijn Uitgeverij Kok en Boekencentrum Uitgevers samen gegaan. (Boekencentrum Uitgevers, z.p.). Boekencentrum Uitgevers behoorde tot de Protestantse Kerk Nederland. Ook zij gaven zowel fictie als non-fictie boeken uit en richtten zich hierbij vooral op theologie en filosofie. Hiernaast gaf Boekencentrum Uitgevers ook Bijbels uit. In 2017 werd de uitgeverij overgenomen door VBK Uitgevers (Zoeter, 33). De twee uitgeverijen zijn nu samen marktleider op het gebied van christelijke boeken (Zoeter, 34) en richten zich nu samen op ook nieuwe doelgroepen, hoewel Boekencentrum in mindere mate (Zoeter, 36).

De glazen schelp is geschreven door Jaap Zijlstra (1933-2015), die dominee was in de gereformeerde kerk (De Bruijn, z.p.) en schreef zowel gedichten als romans. Lang heeft hij zijn seksuele geaardheid geheim gehouden, maar in 1983 kwam hij uit de kast. Eerst voor zijn broers, later tijdens een preek. Hierna is hij evangelisatiepredikant geworden in Amsterdam. Zijn novelle *De glazen schelp* is deels autobiografisch (Westerbeek, z.p.). De gereformeerde kerk behoort tegenwoordig tot de PKN. Deze gereformeerde kerk behoort tot de mainline-gereformeerde stroming (Bos, 10).

In *De glazen schelp* ziet Tjerk op een dag een jongen op het strand die hij niet kent. Hij heet Marten. Ze blijken beiden van schrijven te houden en sluiten vriendschap. Op den duur begint Marten te twijfelen aan zijn geloof in God en begint hij achtervolgingswanen te krijgen. Tjerk beseft dat hij verliefd is op Marten en zit in de knoop met zijn gevoelens. Ook hij gaat twijfelen aan zijn geloof in God. Het is niet duidelijk wanneer de roman zich afspeelt, maar waarschijnlijk al een tijd geleden, gezien het feit dat er bij de basisschool over een schoolsysteem gesproken wordt met zes klassen.

Binnen het boek wordt er weinig gesproken over de kerk. Slechts één keer wordt de kerk genoemd. Hierover wordt door de moeder van Tjerk gezegd dat Tjerk wel weet hoe de kerk over homoseksuelen denkt en oordeelt (Zijlstra, 43). Geloof speelt een grote rol in de roman. Wanneer Tjerk met zijn moeder over zijn seksuele geaardheid gepraat heeft en zij uitspreekt dat ze hoopt dat de Bijbel belangrijk voor hem zal blijven, zegt hij: “Jezus betekent alles voor me” (Zijlstra, 44). Er wordt meerdere keren gesproken over God en de Bijbel (Zijlstra, 12, 24-25). Ook gaat de hoofdpersoon Tjerk naar een christelijke school (Zijlstra, 22). Niet alleen geloof in God wordt uitgesproken, ook twijfels over het geloof spelen een rol in de roman. Meer dan eens spreekt Marten uit dat hij twijfelt over het bestaan aan God (Zijlstra, 35-36). Hieruit is echter niet op te maken tot welke stroming de roman kan worden gerekend. Op basis van de auteur is besloten om de roman tot de mainline gereformeerden te rekenen. Dit gaat in tegen het feit dat de mainline gereformeerde kerken verder zijn in de acceptatie van homoseksualiteit dan andere stromingen (Bos, 18). Echter, het gaat hier om een roman die zich al een tijd geleden afspeelde. Dit is op te maken uit het feit dat er gesproken wordt over een schoolsysteem met zes klassen (Zijlstra, 12).

1.2 Jij (2010)

De roman *Jij* is uitgegeven door Uitgeverij Mozaïek. Uitgeverij Mozaïek was een imprint van Boekencentrum Uitgevers en is nu overgegaan naar KokBoekencentrum (Hoogendoorn, z.p.). De nadruk bij Uitgeverij Mozaïek ligt niet op de christelijke waarden, maar op kwaliteit (Uitgeverij Mozaïek, z.p.).

Mance ter Andere, de schrijver van *Jij*, is het pseudoniem van Harmannus (Mans) Velvis. Hij werd geboren in 1934 in Stadskanaal en is inmiddels gepensioneerd onderwijzer. Hij publiceerde in het reformatisch maandblad *Koers* zijn bundels columns en schreef verschillende romans (Sierksma, z.p.), waaronder *Als een pleister op de rauwe huid*, *De rand van het heelal* en *Kinderen van Cham* (KokBoekencentrum Uitgevers Utrecht, z.p.).

In de roman *Jij* maakt Tjitske een fietstocht door Nederland en verwerkt daarmee de dood van haar man. Ze gaat langs bij verschillende vrienden en aan de hand van deze bezoeken denkt ze na over het verleden. Dan blijkt haar homoseksuele zoon onterecht te zijn opgepakt voor kindermisbruik en Tjitske moet haar fietstocht staken. Bij haar zoon hoort ze het ware verhaal. Wanneer Tjitske weer thuis is, komt Heleen langs. Zij biecht haar gevoelens voor Tjitske op. Maar Tjitske blijkt ook te gevoelens te hebben voor Heleen. Samen proberen ze uit te vinden hoe dit nu verder moet en ze beginnen een relatie. De roman speelt zich hedendaags af en blikst nu en dan terug op het verleden.

Jij is het enige boek waar nadrukkelijk een kerkstroming genoemd wordt. Ook speelt het boek zich niet af binnen een bepaalde stroming. Ik-figuur Tjitske komt uit de Gereformeerde kerk Vrijgemaakt. Hierin is ze opgegroeid (Ter Andere, 96). Wanneer beschreven wordt naar welke school de ik-figuur Tjitske haar kinderen gingen, staat er dat vrijwel alle kinderen van de kerk naar het specifiek gereformeerde onderwijs gingen. Deze kerk blijkt een vrijgemaakte gemeente te zijn (Ter Andere, 34). Tjitske vraagt zich verschillende malen af of ze zich binnen een andere gemeente thuis zou kunnen voelen. Zo vraagt ze zich af of ze zich thuis zou hebben kunnen voelen in de kerk van Heleen. Ze geeft daar aan dat ze andere visies heeft op 'vrouw in het ambt' en 'ongehuwd samenwonen', maar noemt ze stadia van ontwikkeling (Ter Andere, 46). Ook vraagt haar kleindochter Didi of ze zich thuis zou voelen in een PKN-gemeente (Ter Andere, 100). In welke kerk Tjitske zich uiteindelijk thuis voelt, is niet helemaal duidelijk. Er wordt gesproken over een kerk in Amersfoort (Ter Andere, 167), maar de kerkstroming wordt niet genoemd. Er staat: "Natuurlijk wordt het dezelfde kerk [...]" (Ter Andere, 167). De vorige kerk waarover geschreven is, is echter een PKN in de buurt van Rockanje (Ter Andere, 71, 98). Het moet dus om een andere kerk gaan. Personage Heleen gaat naar een Nederlands Hervormde kerk (Ter Andere, 40). Tjitske gaat meer dan eens met haar mee (Ter Andere, 46, 243). Binnen deze kerk krijgen ze ook commentaar op hun lesbische relatie (Ter Andere, 243-244). De roman speelt zich dus af in verschillende kerkelijke stromingen, maar voornamelijk binnen de orthodox-gereformeerde en de reformatorische stroming.

1.3 Sub Rosa (2012)

Sub Rosa is uitgeven bij Plateau. Plateau is een fonds dat behoort tot uitgeverij Vuurbaak. Deze uitgeverij hoorde vroeger bij de gereformeerd vrijgemaakte zuil (Van Haastrecht en Sierksma, z.p.). Tegenwoordig is de uitgeverij niet meer alleen gericht op deze zuil. Op de website van de uitgeverij schrijven ze over zichzelf: "Vuurbaak is gericht op de opbouw van de lezer die gelooft of geloven wil in de levende God. Het fundament van de uitgeverij ligt in het evangelie van Jezus Christus" (Vuurbaak, z.p.). Hiermee is de uitgeverij algemeen christelijk.

De schrijver van *Sub Rosa* is Lisette van de Heg. Door mee te doen met een verhalenwedstrijd van het Nederlands Dagblad, is ze ontdekt als schrijver (Bokelman, z.p.). Vervolgens schreef ze de boeken *Mara* en *Noor* en hierna volgde ook de roman *Sub Rosa* (Vuurbaak, z.p.). Voor *Mara* ontving Van de Heg de Publieksprijs voor het Christelijke Boek (Bokelman, z.p.). Ze is lid van de hervormde kerk in Barneveld (Meerkerk, z.p.). Deze kerk valt onder de Protestantse Kerk Nederland (Hervormde Gemeente Barneveld, z.p.). Hierbij is niet duidelijk of het gaat om een kerk die meer behoort tot de mainline stroming of tot de reformatorische stroming volgens de theorie van Bos, aangezien er verschillende soorten diensten worden gehouden (Hervormde Gemeente Barneveld, z.p.).

Sub Rosa gaat over de lesbische Katinka die een boek wil schrijven over een lesbisch meisje uit een christelijk milieu. Wanneer ze zich voor onderzoek aansluit bij een kerk, ontmoet ze Elke. Elke is verliefd op haar beste vriendin en worstelt met haar gevoelens en haar geloof. Elke blijkt precies te lijken op het meisje uit Katinka haar boek en Katinka besluit vriendschap met Elke te sluiten. Door de verhalen van Elke, kan Katinka het perfecte boek schrijven. Ze beseft echter niet dat dit gevolgen heeft voor Elke. *Sub Rosa* heeft drie verhaallijnen, de eerste is geschreven vanuit Elke, de tweede vanuit Katinka en de derde bestaat uit het boek dat Katinka schrijft over personage Elvi. De roman speelt zich hedendaags af.

In het boek *Sub Rosa* wordt er in het midden gelaten om wat voor kerkstroming het gaat. Toch zijn er wel aanwijzingen voor dat het gaat om een kerk die niet heel zwaar is, maar ook niet heel licht. Ten eerste kan er geen sprake zijn van een evangelische kerk. Er wordt namelijk aan hoofdpersoon Katinka gevraagd of ze al gedoopt is en belijdenis heeft gedaan (Van de Heg, 55). In de evangelische kerk is er geen sprake van belijdenis doen, maar van doop voor volwassenen (Bos, 11). Ook bespreekt Katinka met haar vriendin Marlie naar wat voor kerk ze zal gaan. Marlie stelt voor om naar haar oude kerk te gaan. Katinka hoeft daarbij niet bang te zijn dat deze te lichtzinnig is (Van de Heg, 52). De kerk die in het boek voorkomt, zal echter geen heel zware kerk zijn. In het boek dat Katinka schrijft over de kerk die ze bezoekt, laat ze personage Elvi de mening hebben dat een discussie gevoerd wordt door onder andere een paar zware broeders (Van de Heg, 98). Waarschijnlijk moet er gedacht worden aan een kerk uit de orthodox gereformeerde stroming.

1.4 Praat er maar niet over (2018)

Ook *Praat er maar niet over* is uitgegeven door KokBoekencentrum.

Teus Dorrepaal, schrijver van *Praat er maar niet over*, is CDA-lid van de Provinciale Staten (De Vries, z.p.) Hij schreef zijn boek als appel voor kerken om na te denken over hoe er wordt omgegaan met homoseksualiteit. *Praat er maar niet over* is een grotendeels autobiografische roman. Dorrepaal is opgegroeid in het platteland van Zuid-Holland en ging naar een bevindelijk gereformeerde kerk. Nog steeds is hij in zulke, maar ook andere kerken te vinden (Ybema, z.p.). *Praat er maar niet over* speelt zich af van 1959 tot 1980. Mart woont in een klein dorpje met zijn ouders en broer en gaat 's zondags naar de kerk. Mart ontdekt dat hij homo is en worstelt erg met zijn gevoelens. Wanneer hij het zijn ouders vertelt, schrikken zij erg en zijn vader neemt hem mee naar de huisarts. De huisarts vertelt hem dat het misschien wel over gaat wanneer hij zich gedraagt als heteroseksueel, maar de homoseksuele gevoelens blijven. Mart besluit om deze gevoelens voor zichzelf te houden en hier met niemand over te spreken. Dat houdt hij vol tot iemand hem anoniem opbelt en van zijn geheim blijkt te weten.

In *Praat er maar niet over* is er sprake van de tweede kerkdienst. Hier wordt psalm 68:10 gezongen en Mart heeft niet meegezongen. Zijn moeder spreekt hem hierover aan, omdat ze het tiende vers zo mooi vindt (Dorrepaal, 9). Het blijkt te gaan om de regels: “‘Hij kan en wil en zal in nood, zelfs bij het naderen van de dood, volkomen uitkomst geven.’” (Dorrepaal, 10). Er is hier sprake van een psalm in oude berijming uit 1773 (Psalmboek.nl, z.p.). Dit wijst op een gemeente die waarschijnlijk niet tot de mainline gereformeerde stroming behoort.

Wanneer Mart op de knapenvereniging de opening over het Onze Vader moet doen, vertelt zijn opa hem dat men moet oppassen om zomaar het Onze Vader te bidden. Hij zegt hierover: “‘Het Onze Vader, Mart... We moeten oppassen om dat te gemakkelijk te bidden. Vanuit de schepping gedacht is de Heere ons aller Vader. Hij heeft de mens geschapen. Maar je weet wat er daarna gebeurde. We luisteren naar de tegenstrever, en toen zijn we diep gevallen. Het is een wonder als we mogen en kunnen zeggen ‘Onze vader...’, want veel meer dienen we de vader van de leugen, jongen.’” (Dorrepaal, 35). De opa legt veel nadruk op de zonde (Dorrepaal, 35). Wanneer hij op de knapenvereniging vertelt dat niet iedereen zomaar het Onze Vader kan opzeggen, reageert de leider, Bartelt, dat hij daar anders over denkt. Mart vertelt dit aan zijn moeder en zij zegt daarop dat hij misschien maar van de knapenvereniging af moet, omdat er haar teveel vanuit “verzoeningsleer” wordt geleerd (Dorrepaal, 36). Omdat het hier gaat over de zondigheid van de mens en de afhankelijkheid van Gods genade, kan ervan worden uitgegaan dat het hier gaat om een reformatorische stroming.

1.5 Door jou ben ik mij (2019)

Door jou ben ik mij is uitgegeven door KokBoekencentrum.

De schrijver heet Hinke van Abbema en zij is voorganger in een Nederlands Gereformeerde kerk, lid van Werkverband Queer Theologen en helpt mee met het initiatief OMG010. Ze groeide op in de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt en merkte dat daar negatief naar niet-hetero's werd gekeken. Ze kwam zelf pas later uit de kast als panseksueel (Terpstra, z.p.).

In *Door jou ben ik mij* ontmoet Jonathan tijdens een voetbalwedstrijd de jongen Marouan. Na de wedstrijd houden de jongens contact en ze worden verliefd op elkaar. Jonathan is echter nog niet uit de kast en hij is bang voor wat zijn ouders en de kerk ervan zullen vinden. Samen met Marouan en zijn beste vriendin Eline probeert Jonathan hier een weg in te zoeken. De roman speelt zich af in het heden.

Ook in *Door jou ben ik mij* is het niet heel duidelijk binnen welke stroming de roman zich afspeelt. Er is sprake van een kerk waar men een tweede dienst heeft, de zogenaamde middagdienst (Van Abbema, 89). Ook is er sprake van een kerk waar vrouwelijke dominees niet op de preekstoel

mogen. Hierover zegt de hoofdpersoon dat hij een vrouw op de preekstoel niet erg zou vinden. Zijn oma zegt hierop dat dat in haar kerk inmiddels wel mag. Ze noemt het verfrissend (Van Abbema, 215). Hier is sprake van twee stemmen. Ten eerste mag er in de kerk van de hoofdpersoon nog geen vrouw op de preekstoel. Ten tweede geven de personages aan dat ze dit niet erg zouden vinden als dit wel het geval zou zijn. Er is hier sprake van een tweesplitsing in de mening van de kerk en van de (hoofd)personages. Dat er geen vrouw mag preken, zegt iets over dat het waarschijnlijk niet gaat over een kerk uit een mainline gereformeerde kerk. Over de inhoud van de preek wordt gezegd dat de dominee preekt over de wijzen en waarom het er geen drie waren en het ook geen wijzen waren (Van Abbema, 215). Gezien het feit dat preken van reformatorisch gereformeerden vaak naar het innerlijk gericht zijn (Bos, 10), is hier waarschijnlijk geen sprake van een kerk uit de reformatorische stroming. Er is sprake van belijdeniscatechisatie (Van Abbema, 276). Binnen de Evangelische kerken is er sprake van volwassendoop (Bos, 11), dus het gaat ook niet om een evangelische kerk. Waarschijnlijk is er sprake van een orthodox gereformeerde kerk waarin de hoofdpersoon zich begeeft. Dit komt ook overeen met de achtergrond van de auteur.